

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO TEXTU

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Josef Kameník

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: třetí

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vykonal samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s §47 zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 23. dubna 2012

.....
Josef Kameník

Děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné rady, pomoc, trpělivost a ochotu při realizaci této bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá analýzou čtveřice barokních spisů z první čtvrtiny 18. století se zvláštním zaměřením na slovesa, jejich tvary, významy a užití. Analyzovanými spisy jsou *Sláva kostela Vyšehradského* z pera Jana Floriána Hammerschmida, kázání *Čtrnácte pomocníků* od pátera Colmanna Hendla, kázání *Kníže Pokoje* připravené farářem Františkem Janem Svobodou a symbolický výklad historie města Plzně *Koráb Noemovův* sepsaný Adamem Kratochvilem.

Práce je rozdělena na část teoretickou, v níž je podán výklad dobové normy na základě několika gramatických spisů, a na část praktickou. Slovesa zmíněných barokních spisů jsou analyzována po stránce fonetické, morfologické, lexikální i syntaktické a získané výsledky jsou porovnávány s dobovými teoretickými principy obsaženými v mluvnicích.

Cílem práce je obecné zhodnocení dokládající užívání slovesných tvarů v dané době.

Abstract

The topic of this bachelor thesis is an analysis of four baroque writings from the first quarter of the 18th century, with a special focus on verbs, their forms, meanings and usage. The analysed writings are *Sláva kostela Vyšehradského* by Jan Florián Hammerschmid, the sermons *Čtrnácte pomocníků* by Colmann Hendl and *Kníže Pokoje* by František Jan Svoboda and finally the symbolic interpretation of the Plzeň's history *Koráb Noemový* by Adam Kratochvíle.

The thesis is divided into the theoretical part containing the interpretation of the period language norm based on several grammar books and the practical part. The verbs of the mentioned baroque writing are analysed in the scope of phonetics, morphology, lexicology and syntax. The acquired results are compared with the period theoretical principles contained in grammars.

The goal of the bachelor thesis is the general evaluation of verb forms' period usage.

Obsah

Úvod	8
Metodologická kapitola	11
1. TEORETICKÁ ČÁST	12
1.1 <i>Grammatica Bohemica</i> Matouše Benešovského.....	12
1.2 <i>Lima linguae Bohemicae</i> Jiřího Constantia	15
1.3 <i>Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae</i> Václava Jana Rosy	17
2. SLÁVA KOSTELA VYŠEHRADSKÉHO	23
2.1 Obecný výklad.....	23
2.2 Plán fonologicko-morfologický	24
2.2.1 Fonetické odlišnosti	24
2.2.2 Participia <i>l</i> -ová.....	25
2.2.3 Přejchodníky	26
2.2.4 Složené tvary préterita	27
2.3 Plán lexikální	28
2.4 Plán syntaktický	29
2.4.1 Syntax určitých tvarů.....	29
2.4.2 Postavení klitik	30
3. ČTRNÁCTE POMOCNÍKŮV	32
3.1 Obecný výklad.....	32
3.2 Plán fonologicko-morfologický	33
3.2.1 Kvantitativní odchylky vokálů	33
3.2.2 Kolísání tvarů pomocného slovesa <i>být</i>	34
3.2.3 Střídání infinitivů.....	34
3.2.4 Přejchodníky	35
3.3 Plán lexikální	36
3.3.1 Dobově odchýlná slovesa	36
3.3.2 Reflexivní zájmeno <i>sobě</i>	37
3.3.3 Adaptace výpůjček z němčiny	37
3.4 Plán syntaktický	38
4. KNÍŽE POKOJE	40
4.1 Obecný výklad.....	40

4.2 Plán fonologicko-morfologický	41
4.2.1 Kvantitativní odchylky	41
4.2.2 Kmenotvorný sufix 4. slovesné třídy.....	41
4.2.3 Složené tvary préterita.....	42
4.4.4 Infinitivy.....	43
4.4.5 Přechodníky.....	43
4.3 Plán lexikální.....	44
4.4 Plán syntaktický.....	45
5. KORÁB NOĚMOVÝ.....	47
5.1 Obecný výklad.....	47
5.2 Plán fonologicko-morfologický.....	48
5.2.1 Fonetické odchylky	48
5.2.2 Konkurence tvarů pasiva a jmenných přísudků se sponou.....	49
5.2.3 Kolísání infinitivních tvarů.....	50
5.2.4 Kolísání préterit třetí osoby.....	50
5.2.5 Přechodníky.....	51
5.3 Plán lexikální.....	52
5.3.1 Vidové variace.....	52
5.3.2 Kolísání sloves v rámci slovesné třídy.....	53
5.3.3 Reflexivní zájmeno <i>sobě</i>	53
5.4 Plán syntaktický.....	54
5.4.1 Postavení slovesa ve větě.....	54
5.4.2 Postavení klitika <i>se</i>	55
5.4.3 Vazba akuzativu s infinitivem.....	56
6. ZÁVĚREČNÁ SHRUTÍ.....	57
6.1 Teoretická část.....	57
6.2 Výzkumná část.....	57
Literatura.....	60
Primární prameny.....	60
Sekundární prameny.....	61
Použitá literatura.....	61
Internetové zdroje.....	63

Úvod

V české kulturní tradici je pobělohorské období (od roku 1621 přibližně do širšího rozšíření myšlenek osvícenství) chápáno většinou negativně.¹ Takové hodnocení je založeno především na aspektech národnostních a náboženských a více méně se vyhýbá srovnání tehdejších událostí v zemích Koruny české s celoevropským kontextem.² Barokní období bylo časem vypjatého konfesijního zápasu o charakter většinové společnosti. Všechna křesťanská vyznání se všemi dostupnými prostředky snažila přesvědčit co možná největší díl lidu o svém náhledu na novozákonní události a razantně upřednostňovala související symboly a vlastní ritus. Do tohoto náboženského zápolení však byla hned zpočátku zatažena i světská moc a boj církevní bez výjimky souvisel s bojem politickým a hospodářským.

Barokní umělecký styl se v době, kdy většina evropského obyvatelstva nebyla schopna získávat objektivní informace, stal ideálním prostředkem k prosazování a šíření myšlenek katolictví. Baroko se prokázalo jako značně účelové. Působivá a vypjatá symboličnost a důraz na emocionální prožitek souzněly s římským způsobem až fanatického prožívání vztahu s křesťanským Bohem. Vyšperkované a pozlacené barokní umění v katolických rukách sloužilo jako mocný a účinný prostředek k šíření myšlenek, avšak na druhou stranu lehce vyvolávalo reakce poukazující na zbytečnou nabubřelost a pýchu.

V českém kontextu výtky k baroknímu období často směřují k poukazování na jazykovou perzekuci českého národního živlu ve vyšších společenských a kulturních kruzích. To je však spíše záležitost zpětné projekce pozdějších reálií souvisejících s centralizačními snahami Marie Terezie a Josefa II. Ani v době osvícenské však nešlo o přímý útlak češtiny, pouze byla z hlediska funkce prosazována jednotná státní správa vedená v německém jazyce – pro habsburský rod pochopitelném. V raných fázích rekatolizace i později naopak církevní kruhy běžně využívaly češtinu k šíření katolických myšlenek mezi všechny vrstvy společnosti; k této praxi se uchýloval i obecně negativně chápaný řád Tovaryšstva Ježíšova. Tato teze je podložitelná množstvím tisků i rukopisů, jež byly psány v češtině pro české recipienty a jež jsou odborně zpracovány například v publikaci *České baroko* (Kalista 1941) i v publikacích novějších, např. *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování*

¹ Palacký, Tomek, 1898. *Dějiny české v stručném přehledu*.

² Srov. například Štaif (2000, s. 351, 352), ale i libovolná středoškolská učebnice.

kvantity (Janečková 2009), *Vývoj českého barokního souvětí souřadného* (Alexová 2009), ve sborníku *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru* (Janečková, Alexová, Pospíšilová a kol. 2010), aj.

Rozváživ složitost barokní doby ze všech mně dostupných náhledů, rozhodl jsem se přistoupit k lingvistické analýze několika česky psaných textů daného období, abych se pokusil posoudit závěry o úpadkovosti barokní češtiny nikoli z hlediska literárněhistorického, leč z mně bližšího hlediska lingvistického s detailním zaměřením na verba. Vybíral jsem bez výjimky texty z okruhu katolického se vztahem k Čechám, což je vzhledem k historickému vývoji pochopitelné. Má původní volba padla na dvojici textů od Jana Floriána Hammerschmida, doktora Písma svatého, totiž na texty *Sláva kostela Vyšehradského*³ a *V Praze blaze, kdo má peníze*.⁴ V obou případech se jedná o texty povahy historiografické s velmi podobnou syntaktickou, lexikální a morfologickou stavbou. Po stylistické stránce jsou obě práce bohužel poněkud rozpačité a z pohledu jazykozpytného jednotvárné pro velký nadbytek vyprávěcích časů, jak vyložím dále v příslušné kapitole.⁵ Rozhodl jsem se proto k přehodnocení výběru děl směrem k větší pestrosti žánrové i autorské, jež by lépe dokazovala předpokládané závěry. Zachoval jsem však dobovou příslušnost, všechny vybrané texty spadají do první čtvrtiny 18. století.

Od Jana Floriána Hammerschmida jsem k analýze ponechal pouze práci *Sláva kostela Vyšehradského* a přibral jsem k ní symbolický výklad historie královského města Plzně *Koráb Noëmový*⁶ z pera Adama Kratochvila, doplněný o dvojici kratších děl nejtypičtějšího barokního žánru daného období⁷ – kázání, a to *Kníže Pokoje*⁸ od faráře Františka Jana Nepomuckého Svobody a *Čtrnácte pomocníků*⁹ připravené páterem Colmannem Hendlem. Všechna čtyři díla se nacházejí ve vymezeném prostoru katolicky zabarvených textů určených pro české publikum různého stavu (za recipienty obou kázání lze považovat především lid nižších a středních stavů). Historiografická *Sláva kostela Vyšehradského* popisuje dějiny církevního panství a jako taková odkazuje k církevním kruhům,¹⁰ *Koráb Noëmový* už svou dedikací plzeňským konšelům směřuje

³ Kompletní název spisu je uveden v oddíle Primární prameny na konci práce.

⁴ Kompletní název spisu uvádím v oddíle Sekundární prameny.

⁵ Srov. kapitola *Sláva kostela Vyšehradského*.

⁶ Kompletní název spisu viz Primární prameny.

⁷ Třetí generace české barokní literatury podle V. Černého, 1996. *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*.

⁸ Kompletní název spisu – Primární prameny na konci práce.

⁹ Kompletní název spisu tamtéž.

¹⁰ Srov. autorská dedikace *Vyšehradské kapitule* – Hammerschmid, 1700.

k dobovému patriciátu. Soudím, že výběr pramenných textů zrcadlí průměrnou literární produkci na počátku 18. století, takže bude možno učinit obecnější závěry ohledně českých sloves daného období. Jazyková a literární úroveň jednotlivých textů bude zhodnocena v příslušných kapitolách.

Po tomto širším úvodu nyní přistoupím k samotné práci, která se skládá z krátkého teoretického pojednání srovnávajícího dobové a současné jazykovědné teorie a z praktické části, ve které analyzuji slovesa, jejich tvary a využití ve výše uvedených textech.

Metodologická kapitola

Text práce je rozdělen na část teoretickou a praktickou.

V teoretické části práce jsem se zaměřil na porovnání současné lingvistické teorie sloves s dobovým barokním stavem, jenž navazoval jak na pojetí mluvnice klasických antických jazyků, tak na předcházející humanistické období. Ze současné odborné literatury jsem se opíral především o publikace *Vývoj spisovné češtiny* (Cuřín 1985), *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis* (Porák 1983) a *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672* (Koupil 2007). Úmyslně jsem hlavní pozornost věnoval pasážím zabývajícím se slovesy v dobových gramatických spisech. Na jedné straně jsem používal mluvnici *Grammatica Bohemica* Matouše Benešovského,¹¹ jež dobou svého vzniku jednoznačně odkazuje k humanistickému pojetí jazyka, na straně druhé jsem čerpal z dvojice gramatik zasazených do období barokního a vyznačujících se převažujícím preskriptivním zaměřením – *Čechořečnost* Václava Jana Rosy¹² a *Lima linguae Bohemicae* z pera Jiřího Constantia.¹³

V přípravě k praktické části jsem provedl excerpci slovesných tvarů z pramenných textů zároveň s jejich transkripcí do současného pravopisného úzu, avšak se zachováním morfologických i jinak podstatných odlišností podle *Zásad transkripce českých textů z barokní doby* (Vintr 1998). Určil jsem všechny jejich formální náležitosti včetně umístění ve větách a v syntagmatických skupinách. Pro následující analýzu jsem zohlednil i lexikální význam sloves. V další fázi jsem využíval metodu komparativní, porovnával jsem formu i užití slovesných tvarů jak v pramenných textech navzájem, tak i s ohledem na dobově relevantní a současné mluvnice.

Tímto postupem jsem získal materiál, který popisuje nepravidelnosti a odchylky od dobového standardu popsaného v gramatikách, i celkový náhled na stav slovesa v první čtvrtině 18. století z hlediska diachronního vývoje českého jazyka, který se pokusím shrnout v závěru práce.

¹¹ Benešovský v edici Ondřeje Koupila, Praha 2003.

¹² Přeložili Betts a Marvan, 1991.

¹³ Kopie originálu z roku 1667.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1 Grammatica Bohemica Matouše Benešovského

Humanistický pohled na jazyk byl mírně odlišný od pozdější fáze jazykové recepcce. Po staletí husitského chaosu a náboženských válek se znovu vzdmáhající česká kulturní elita snažila dohnat vzory jihoevropské renesance a západoevropského humanismu. Mocným nástrojem v těchto snahách byl přirozeně i jazyk se svou sdělovací a mysl formující funkcí. V daném období proto vzniká množství mluvnic, které se pokoušejí popsat češtinu, případně ji kultivovat a v neposlední řadě dokázat bohatost a důstojnost českého jazyka v porovnání s klasickými antickými jazyky. Z tohoto okruhu lze zmínit alespoň *Náměšťskou mluvnici* (1533) a *Gramatiku českou* (1571) Jana Blahoslava. Vedle těchto spisů vyšla roku 1577 *Grammatica Bohemica* Matouše Benešovského zvaného Philonomus. Byla vytištěna v tiskařské dílně Jiříka Jacobea Dačického v Praze a dedikována nedávno nastoupivšímu habsburskému císaři Rudolfovi II.¹⁴

Matouš Benešovský se ve své práci příliš nezabývá vlastním průvodním slovem a soustřeďuje se téměř výhradně na prosté vypočítávání paradigmat. Snaží se přitom co nejvíce obohatit a rozšířit soudobé české tvarosloví a zařadit je do formálních kategorií odvozených od klasických jazyků.

V mluvnici jsou slovesa rozdělena očekávaným způsobem dle konjugací, ovšem není zde rozlišena koncovka od kmenotvorného suffixu. První konjugace se tedy vyznačuje zakončením na **-ám** (vzor *mám* a rozšířený vzor *chápám*), druhá je zakončena na vokály **-u** (vzor *chřadnu*) nebo rozšířené paradigma na **-i** (*skloňuji*), třetí konjugace potom na **-ím** (*vidím*).¹⁵ Kromě toho je zvlášť vyčasováno sloveso *být* jako takzvané substanční sloveso (verbum substantivum).

Autor si je patrně vědom rozdílu mezi kategoriemi času a způsobu, ale název oznamovacího způsobu (modus indicativus) zamlčuje jako přirozený a bezpříznakový. Liší tedy způsob oznamovací, rozkazovací (imperativus), spojovací (coniunctivus), pod vlivem řečtiny pro češtinu neobvyklý přací způsob (optativus) a mimo stojící neurčité tvary (infinitivus), ke kterým řadí i různá participia. Je potřebné vysvětlit, že tvary v současnosti chápané jako kondicionál rozdělují na konjunktiv a optativ, přičemž Benešovského konjunktiv odpovídá současnému kondicionálu (*měl bych – měl bych byl*

¹⁴ Koupil, 2007, s. 134.

¹⁵ Rozšířeným paradigmátům je věnována pozornost na stránce 13 této práce.

– *měl bych*) a v případě optativu samotný složený slovesný tvar autor pojí s částicí *oby/aby* (*obych měl – obych byl měl – obych měl*). Jak je vidno z příkladů, Benešovský od obou způsobů tvoří dokonce i futurum, byť je fakticky stejné jako přezens.¹⁶

Benešovský má tři osoby i čísla (včetně duálu, který mechanicky dotváří u všech paradigmat) a určuje aktivní (bezpříznakový, a tudíž jmenovitě nezmíněný) a pasivní rod. Problematikou vidu se nezabývá a po vzoru latiny kombinuje nedokonavá i dokonavá slovesa do jediného celku (např. přezens *chápám* – préteritum *chápal jsem* – futurum *chopím*). Odlišuje však ještě slovesa frekventativní (vzor *mívám*) jako samostatný prvek mimo systém konjugací.¹⁷

Zvláštní důležitost přikládá Matouš Benešovský rozšířeným (doslova *rozhojněným*) vzorům první a druhé konjugace, tzv. *coniugationes copiosiores*,¹⁸ na nichž dokládá bohatost českého systému.¹⁹ V jejich případě mísí a stupňuje minulé časy (perf. *chopil jsem* – praet. *chápal jsem* – perf. magis *chopilt' jsem* – praet. magis *chápalt' jsem* – ... včetně čtyř plusquamperfekt), uvádí různé možnosti bez zvýraznění významových odstínů (z jeho pohledu duplicitní futura *skloním* a *budu skloňovati*; vystupňované tvary *skloním'* a *buduť skloňovati*) a rozmnožuje systém podmíněných modů do nepřehledné šíře, neboť každý slovesný způsob – vyjma imperativu – časuje ve všech dostupných časech. Dohromady pro druhou osobu jednotného čísla vzoru *chápám* shromáždil celkem 56 činných tvarů, k čemuž u vybraných vzorů vyjmenovává i pasivum a podotýká, že reflexivum/medium se tvoří analogicky jako v řečtině.

Poněkud stranou zájmu Benešovského stojí problematická participia, jež však budou tvořit významnou část praktického oddílu práce, proto je rozeberu podrobněji. Jak jsem již uvedl, Philonomus shrnuje všechny neurčité tvary do jednotného pododdílu *O infinitivech (Infinitivo)*, který je umístěn na konec každého vzorového paradigmatu. U vzoru *mám* první konjugace jmenuje přesně v tomto pořadí tvary inf. *míti*, sup. *mít*, part. *nt-ová majíce* a *majíc* a part. *s-ová měvše*, *měvši* a *měv*.²⁰ Vzhledem k tomu, že v ostatních oddílech paradigmat postupuje podle zažitého schématu od tvarů pro jednotné číslo k tvarům pro množné číslo, působí popsání pořadí participií překvapivě. Jako první jmenuje tvar v současnosti chápaný jako plurálový (*majíce*, *měvše*), posléze zmiňuje tvary většinou odkazující na rod ženský (*majíc* a *měvši*) a jen u přechodníku

¹⁶ Benešovský, 2003, s. 34, 35.

¹⁷ Tamtéž, s. 44.

¹⁸ Tamtéž, s. 47 a dále.

¹⁹ Koupil, 2007, s. 136.

²⁰ Benešovský, 2003, s. 35.

minulého vypisuje i zvláštní tvar *měv* patrně pro rod mužský a střední. U druhé konjugace se už omezuje pouze na tvary *chřadnouce* a *chřadnouc* u přechodníku přítomného a *chřadše* a *chřadši* u přechodníku minulého. V paradigmatu třetí konjugace pak opět kromě čtyř očekávaných tvarů přidává i tvar *viděv* zřejmě určený pro rod mužský a střední. Pouze v oddíle věnovaném atematickému slovesu *být* je zmíněno plné participiální paradigma (*byvše, byvši, byv; jsouce, jsouc, jsa*²¹), ovšem v prohozeném pořadí minulého a přítomného přechodníku. Těžko lze s určitostí říci, podle jakého klíče autor řadil ve svém pojednání participia, avšak vzhledem k závěrům, ke kterým jsem dospěl v praktické části práce, se domnívám, že kritériem mu byla značně relativní četnost výskytu těchto tvarů v psaném a zřejmě i mluveném jazyce.²² Z toho samého vyplývá, že patrně nerozlišoval přesně jednotlivé tvary podle gramatické příslušnosti k rodům ani číslům a již vůbec nebral v potaz pro současné mluvnické teorie přirozené rozdělení, kdy participium *nt*-ové tvoříme pouze od nedokonavých sloves a participium *s*-ové od sloves dokonavých, chceme-li vyjádřit předčasnost. Autor počítal se schopností jakéhokoli slovesa vytvořit oba typy přechodníků, stejně jako tomu bylo ve starších vývojových fázích češtiny.

V takzvaných rozhojněných paradigmatech pak Matouš Benešovský vypočítává veškeré tvary, které byl schopen vymyslet nebo nalézt v jemu dostupné literatuře. Pro vzor *chápám* tak vzniká impozantní řada: *chápajíce, chápajíc, chápavě, chápavěši, chopivše, chopivši, chápaže, chopě, chopíc, chopíce, chápač*.²³ Z dnešního hlediska vědomého si vidů je jasné, že zkombinoval dohromady dvě odlišná slovesa s příbuzným lexikálním významem. Ovšem i samotné řazení tvarů je nekoncepční a svědčí o tom, že autor přidával jednotlivá slova dle aktuálního rozpoložení své paměti. Zajímavé jsou však tvary *chápaže, chopě* a *chápač* a naopak chybějící analogický tvar *chopiv*. Tento výčet u slovesa *chápám* je jediné místo v celé mluvnici *Grammatica Bohemica*, kde jsou vypsány nejkratší tvary přechodníku přítomného. To však nastoluje patrně nezodpověditelnou otázku, proč u ostatních paradigmat tyto tvary chybí, ačkoli jinak se Philonomus chová značně analogicky a tvary pouze teoretické rád dotváří (například některé duály či optativy). Nebo na druhou stranu proč právě u slovesa *chápám* tyto tvary vyzdvihuje. Odpověď by se mohla skrývat v již zmíněné autorově snaze dokázat pomocí četnosti a různosti tvarů bohatost českého jazyka v porovnání s jazyky klasické

²¹ Benešovský, 2003, s. 44.

²² Srov. kapitoly praktické části zabývající se participii.

²³ Benešovský, 2003, s. 55.

antiky.

1.2 *Lima linguae Bohemicae* Jiřího Constantia

Jiří Constantius (Ondřej Koupil uvádí českou verzi jména Konstanc) byl přes evangelický původ členem Tovaryšstva Ježíšova a během svého misijního působení byl značně literárně činný. Jeho *Brus jazyka českého* dobou svého vzniku již zcela náleží do období barokního a – jak rozsáhle dokládá Ondřej Koupil²⁴ – ve své práci navazuje na mnoho svých předchůdců, u nichž se inspiruje či dokonce od nich přímo přejímá do svého spisu mluvnické pasáže. Významnou Constantiovou inspirací byla především činnost učence Tomáše Jana Pešiny z Čechorodu,²⁵ jemuž je samotný *Brus* dedikován.

„*Hic de eo dicitur, quod modos et tempora habeat; non casus.*“²⁶ – Tímto latinským vymezením začíná Constantius své pojednání o slovese, jež specifikuje především schopností vyjadřovat čas a způsob. Česká slovesa přirovnává k latinským, avšak podotýká, že jsou schopna vyjádřit taktéž duálové tvary jako klasická řecká slovesa.²⁷

Z hlediska funkční morfologie autor rozlišuje mezi kmenotvornou příponou a koncovkou, ale odkazuje na první osobu indikativu přítomnosti jako na souhrnné *téma*, které je mu východiskem pro další tvoření slovesných forem a považuje tuto formu za bezpříznakový základní tvar. Témata dělí podle kritéria perfektivnosti na dva druhy odkazuje tak nevědomky k problematice vidu.²⁸ První skupinu tvoří slovesa, jejichž témata vyjadřují podle mínění Constantia čas přítomný jak svým tvarem, tak i významem; v současné lingvistické terminologii bychom se v podobném případě uchýlili patrně k pojmu imperfektivnosti. Jmenovitě jsou to vzory *šlapám*, *hniji*, *učím*, které tvoří budoucí čas opisem *budu* + *infinitiv*. Druhá skupina je tvořena slovesy, jejichž – z pohledu Constantiova – základní tvar má sice formu přítomnosti, ale význam má futurální, tj. slovesné vzory *šlapím*, *šlápnu*, *dím* a *kleknu*. Jedná se tudíž o slovesa perfektivní.

V následujících paradigmatech se však Constantius přiklání k tradičnímu dělení dle konjugací – rozeznává tři: první zakončenou na *-ám*, druhou na vokály *-i* a *-u* a třetí

²⁴ Koupil, 2007, s. 160, 161.

²⁵ Tomáš Jan Pešina z Čechorodu (1629 – 1680), český učenec, historik a světitel biskup pražský, příslušník řádu Tovaryšstva Ježíšova. Srov. Alexová, 1999, s. 111.

²⁶ Konstanc, 1667, s. 75.

²⁷ Tamtéž, s. 77.

²⁸ Tamtéž, s. 76.

ukončenou hláskami *-ím*. V tomto ohledu se tedy neliší od Philomata. Oproti němu však jako první klade paradigma slovesa *jsem* s logickým odůvodněním, že jeho formy jsou potřebné pro tvoření složených tvarů ostatních sloves. Zajímavé je, že u tohoto slovesa povoluje dublety *jsem/sem*, *jsi/si* a *jest/je*, stejně jako *jsme/sme*, *jste/ste* a *jsou/sou*, což je významný posun proti starší mluvnici Benešovského. Jediný tvar, který Constantius výslovně odmítá jako nevhodný, je tvar pro 2. osobu singuláru *seš*.²⁹ Infinitivní tvary se jeví jako ještě zajímavější (*býti*, *bejtí*, *byt*, *bejt*) a dávají tušit, že staré tvary supina kromě několika frazeologických výjimek zcela splynuly s infinitivem. Posléze autor dokonce výslovně tvrdí, že čeština proti klasickým jazykům supinum nemá.³⁰ Constantiova poslední poznámka týkající se slovesa *jsem* se zabývá přechodníky.³¹ Zde nalezneme kompletní paradigma, ovšem s poněkud nejistým přerozdělením tvarů: *jsa* pro maskulinum a neutrum singuláru, *jsoucí* a *jsouc* pro femininum singuláru, *jsouc* a *jsouce* pro plurál; *byv* pro maskulinum, *byvši* pro femininum a neutrum singuláru a *byvše* pro plurál všech rodů. Především váhání kolem středního rodu vzbuzuje oprávněnou otázku, z jakých zdrojů autor při psaní svého *Brusu* čerpal. Jednotný tvar pro maskulinum a neutrum vzdáleně odkazuje k staročeskému stavu,³² ovšem v Constantiově době se již pravděpodobně jednalo o archaismus nebo odchylku, jak lze dokázat například v porovnání s Rosovou mluvnicí. Tuto problematiku však důkladně rozebírá O. Koupil v příslušné kapitole.³³

Constantius určuje dvojici čísel (duál zmiňuje pouze v drobných poznámkách „Staří také říkali:“³⁴), systém časů se mu ustálil na ose *prézens* – *préteritum* – *plusquamperfektum* + *futurum* a ze způsobů kromě obvyklých liší navíc optativ (přací způsob, rovný v tomto případě současnému kondicionálu) a konjunktiv (spojovací způsob, jenž se v pojetí autorově odlišuje od indikativu pouhou částicí *když*). U optativu připouští, že budoucí čas se po formální stránce rovná přítomnému a i významový rozdíl je minimální, neboť přání je vždy pronášeno směrem k budoucnosti. Stejně tak i u imperativu podotýká, že veškerý význam rozkazu je vlastně budoucí, takže nemá smysl mít dvojitý rozkazovací způsob – opouští tedy tvary futurální a pouze připomíná, že lze analogicky k latině dotvořit s pomocí částice *potom*.³⁵ Constantius odlišuje i

²⁹ Konstanc, 1667, s. 79.

³⁰ Tamtéž, s. 90.

³¹ Tamtéž, s. 82.

³² Janečková, 1994, s. 38.

³³ Koupil, 2007, s. 165.

³⁴ Konstanc, 1667, s. 79, 83.

³⁵ Tamtéž, s. 80.

slovesa prostá (*jsem*) a frekventativní (*bývám*) a v závěrečných podkapitolách se věnuje také slovesům s „rozdílným konjugováním“ (*Verba Heteroclitia*). U nich z dnešního pohledu opatrně nastiňuje problematiku vidů, když vytyká Němcům snažícím se mluvit česky, že nesprávně tvoří futurum následující příklad vlastního jazyka: „(...) *když tak circuscriptive naše futura pronášeti chtějí jako svá říkajíce: Ich werde gehen/ budu jíti (...), neboť mají říkati půjdu.*“³⁶ Ze současného teoretického pohledu to není příliš šťastný příklad, neboť slovesa pohybu tvoří v češtině futurum pomocí předpony *po-/pó-* s hláskovou změnou *ó>ů*, tedy *pů-*.

Velmi velkoryse pojal autor pojednání o jmenných tvarech sloves, mezi které však mísí i odvozená dějová adjektiva. Velká podkapitola *Participialia*³⁷ se zabývá oběma přechodníky, především jejich mechanickým tvořením včetně mnoha výjimek, na které autor rád poukazuje. První tvary *šlapaje* a *šlapav* jsou zde přiřknuty mužskému a střednímu rodu. Tvary *šlapnouc/šlapnoucí* a *šlapavši* jsou určeny ženskému rodu, ačkoli je připojena poznámka, že někteří považují tyto tvary za náležející jak femininu, tak i neutru.³⁸ Formy *šlapnouce* a *šlapavše* pak náležejí plurálu všech rodů. Vedle těchto *participialii* však stojí ještě podkapitola *Participia*, jež Constantius dělí na aktivní (v současné terminologii se jedná o odvozená adjektiva dějová, procesuální – *šlapající*) a pasivní (*participia t-* a *n-ová* – *šlapán*). I těmto tvarům věnuje autor významnou pozornost, určuje, jak a z čeho jsou tvořena, a dokonce je pro názornost i deklinuje.

Vhledem k výsledkům praktické části je důležité upozornit na pasáž týkající se 3. osoby indikativu préterita. Constantius zde s odvoláním na *Melantricha se všemi poslednějšimi Bibláři* připouští tvar pouhého participia *l-ového* (*šlapal*), ovšem dodává, že *[jest/je] by hrubě potřebí bylo.*³⁹ Tuto myšlenku však dále nerozvíjí.

1.3 Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae Václava Jana Rosy

Přestože se Václav Jan Rosa po většinu života zabýval právníckou činností, věnoval se také poesii a teorii své mateřštiny. Vrcholem jeho učených snah se stala latinsky psaná mluvnice českého jazyka nazvaná *Čechořečnost* z roku 1672. Rosova

³⁶ Konstanc, 1667, s. 117.

³⁷ Tamtéž, s. 91.

³⁸ Podle O. Koupila (2007, s. 165) jasná narážka na starší mluvnici Vavřince Benedikta Nudožerského.

³⁹ Konstanc, 1667, s. 84; ovšem narozdíl od Constantia již v *Náměšťské mluvnici* (1533) ve své předmluvě k etymologii Václav Philomates kritizuje nadměrné užívání tvarů *jest, jsú* od pomocného slovesa *býti* ve 3. os. sg. i pl. préterita. Píše doslova: „Což se těch dvou slov tkne *jest* a *sou* / *neb sú* ta neslušně/ zbytečně na mnoha místech kladli (v bibli) až do oškřivosti čtení i poslouchání. *Neb což se koli kde v jedné osobě stalo/všecko ten jakýs/ jest učinil. Počal se jest/ narodil se jest/ přišel jest/ dal jest...*“

(<http://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/mluvnice/digitalni-kopie>)

mluvnice je zvláště v pasážích věnovaných slovesu nadměru podrobná, autor detailně rozebírá jednotlivé nuance českého slovesa nejprve paradigmaticky a posléze k nim připojuje rozsáhlé vysvětlující poznámky. V úzké návaznosti na své předchůdce také formuluje nové teorie o zacházení se slovesy, významná je jeho práce zejména v oblasti lingvistického pochopení vidu. Jako správný gramatik poučený latinskými vzory nejdříve zeširoka popisuje jednotlivé slovesné kategorie. Proti Benešovskému i Constantiovi již vůbec nezmiňuje duál a tvrdí, že čeština má pouze dvě čísla.⁴⁰ Základní časy liší celkem čtyři – přítomný, minulý, budoucí a neurčitý. Přidává poznámku, že infinitiv považuje za *neurčitý čas* především kvůli porovnání s latinou, jež má pro každý čas zvláštní infinitiv, a tedy v jejím systému lze považovat neurčitek za způsob. Kdežto v češtině máme dle názoru Rosova jediný infinitiv, který však neoznačuje neurčitý způsob, ale vyjadřuje neurčitost v osobě, čísle a především v čase. Tudíž je zařazen mezi časy.⁴¹ Z hlediska morfologického tvoří Rosa infinitiv vždy s koncovkou *-ti*, ale připojuje vysvětlení, že finální *-i* lze odtrhnout dle libosti mluvčího nebo z důvodů metrických.⁴² K tomu pevně dodává, že čeština nemá supinum.⁴³ Stojí tu za poznámku zjevné odpoutání Rosovy české mluvnice od latinských a řeckých vzorů. Zatímco Benešovský a Constantius nejen využívali klasickou terminologii, ale snažili se i v maximální míře připodobnit samotnou češtinu ke starým jazykům (zvláště zjevná je tato snaha u Benešovského, který se pokouší latinskému tvarosloví vyrovnat a zároveň je i předehtat v množství tvarů), Rosa naproti tomu běžně poukazuje na rozdíly mezi latinou a češtinou. Například v kategorii způsobů podotýká, že čeština nepoužívá zvláštní koncovky pro optativ ani subjunktiv, ale důrazně dodává, že je nepotřebuje, protože má schopnost tyto způsobové nuance vyjádřit jinak.⁴⁴

Rosovým patrně největším přínosem k teoretickému poznání češtiny bylo rozetnutí gordického uzlu vidů. Byť opatrně a bez přiléhavé terminologie, definuje základní binární opozice nedokonavosti – dokonavosti a jednoduchosti – násobenosti (imperfectum x perfectum *chytám – chytím*; singulare x frequentativum *sedím – sedám/sedávám*).⁴⁵ Jak vykládá Koupil,⁴⁶ prvky tohoto rozdělení bylo sice možno nalézt

⁴⁰ Betts, Marvan, 1991, s. 117.

⁴¹ Tamtéž, s. 121.

⁴² Tamtéž, s. 139.

⁴³ Tamtéž, s. 147.

⁴⁴ Tamtéž, s. 150.

⁴⁵ Tamtéž, s. 120, 165.

⁴⁶ Koupil, 2007, s. 284; O. Koupil v mnoha ohledech odkazuje na práci Františka Kopečného *Vid ve starých českých mluvnících* (1973).

již ve starších mluvnicích, především v Nudožerského gramatice a některé prvky také v Benešovském a v pojetí Constantiově, ovšem teprve Rosa tuto problematiku vyložil s několika nepřesnostmi v její úplnosti a především v relativní nezávislosti na latinských vzorech. Vzhledem ke svému pochopení vidové otázky Rosa dále dělí i svůj na první pohled jednoduchý systém časů. Kromě přítomnosti tak všechny časy (včetně plusquamperfekta) získávají imperfektivní a perfektivní varianty – *chytám, chytal jsem, byl jsem chytal, chytil jsem, byl jsem chytil, budu chytati a chytím*. V tomto případě se však nejedná o sloučení dvou sloves do jediného paradigmatu, jak to učinil Benešovský ve své honbě za množstvím tvarů. Rosa ihned dodává, že žádné české sloveso není schopno vyjádřit všech sedm definovaných časů, a tudíž si musel vypomoci dvěma lexikálně příbuznými slovy.⁴⁷

Samotná ukázková paradigmata sloves autor dělí tradičně na konjugace, ovšem liší celkem čtyři (-ám, -ím/-ým, -i, -u), které dále dělí dle hlediska vidu, takže zvlášť konjuguje slovesa imperfektivní a perfektivní.⁴⁸ Pasivum připojuje zvlášť až ke konci pasáže zabývající se slovesy s odůvodněním, že trpný rod český jazyk proti latině tvoří pomocí neobratného opisu.⁴⁹

Podobně jako Constantius se Rosa vyjadřuje i k problematice „složeného“ tvaru 3. osoby indikativu préterita (a potažmo i plusquamperfekta). Tvrdí, že není chybou používat pomocné *jest/je* a *jsou*, ale že elegantnější je vyjádření bez těchto pomocných tvarů.⁵⁰ Toto pravidlo však s důrazem na systémovost nedodržuje a v příslušných konjugačních paradigmatech uvádí pro třetí osoby formy *l*-ového participia s pomocným slovesem (*chytal jest, byl jest chytal*). U pomocného slovesa *být* poukazuje i na kolísání mezi tvary *jsem* a *sem* (a analogicky u všech dalších osob i čísel indikativu přítomnosti).⁵¹ Podotýká, že staří autoři psali tvary bez počátečního *j*- běžně, odkazující se na výslovnost, ovšem Rosa nevidí pro tuto praxi žádný důvod. Argumentuje přítomností iniciálního *j*- u celého paradigmatu slovesa *být*, například u participií, kdy by dle něj nikdo nenapsal **sa* místo *jsa*. Zvažuje také možnou kontaminaci od podmiňovacích tvarů *bych, bys, ...*, které mají podobné strukturální využití (*chápal jsem* – préteritum; *chápal bych* – kondicionál). Rosa však, neznaje patrně původ těchto forem, vysvětluje, že tvary *bych, ...* nenáleží k paradigmatu slovesa *být*, a proto je tato úvaha nesprávná.

⁴⁷ Betts, Marvan, 1991, s. 121.

⁴⁸ Tamtéž, s. 124 a dále.

⁴⁹ Tamtéž, s. 191.

⁵⁰ Tamtéž, s. 118.

⁵¹ Tamtéž, s. 136.

Své rady se bez výjimky drží a uvádí pouze tvary s počátečním *j-*.

Přířknuv infinitivu náležitost ke kategorii času, rozlišuje Rosa pouze indikativ, imperativ⁵² a transgresiv/gerundiv.⁵³ Podmiňovací způsoby neuvádí zvláště, neboť v češtině nemají speciální koncovky. Věnuje se jim pouze v kratičké poznámce tvrdě, že jsou tvořeny opisem pomocí participia *l-ového* a částic *oby-*, *kdyby-* a *kýž*. Dále v textu⁵⁴ však pečlivě rozvažuje jejich využití a také si všímá tvoření pomocných tvarů. Správně konstatuje, že například forma *kdybych* vznikla spojením *kdy* + *bych*. Paradigma těchto pomocných tvarů je ale rozkolísané a Rosa povoluje několik dublet (*bychme* a *bychom*, *abys* a *abysy*, *kdybys* a *kdyby sy*,...). Transgresiv (všechny přechodníky) je řazen mezi způsoby s odůvodněním, že se jedná o zvláštní modus slovesa převádějící děj od jedné věty k druhé. Rosa zde pyšně připojuje poznámku, že latina ani němčina podobný slovesný způsob nemají a používají složitější konstrukce.⁵⁵ Na jiném místě také podotýká, že transgresiv je v češtině hojný a vhodný k užívání, ale že je nutné jej správně ovládnout.⁵⁶

Rosa věnuje nejrůznějším participiím nemalou pozornost. Všechny typy tvoří od libovolného slovesa, tzn. že i minulý přechodník tvoří od nedokonavých sloves a naopak. Dělí je v podstatě na dvě skupiny: přechodníky shrnuje do výše zmíněného transgresivu a ostatní participia společně s dějovými adjektivy řadí k vlastním participiím.⁵⁷ Do transgresivu řadí přechodník přítomný (*trhaje*, *trhajecy/trhajícý* pro femininum, *trhajic* pro neutrum, *trhajíce/trhajíc* pro plurál všech rodů), minulý (*trhav*, *trhavši*, *trhavše*), předminulý (*trhavši* pro všechny rodu singuláru, *trhavše* pro plurál) a u slovesa *být* ještě budoucí (*buda*, ...). Již na první pohled se opět jedná o velmi rozkolísaný systém, který navíc Rosa rozšiřuje množstvím poznámek.⁵⁸ Trvá na tom, že tvar pro neutrum je ve většině případů shodný s tvarem femininním (*trhavši*) a nikdy se neshoduje s tvarem pro maskulinum. Podotýká, že tvary pro rod ženský občas odkládají finální *-y* (*trhajec/trhajíc*), a správně dodává, že nikdy nemají dlouhé *-í* po koncovém *c*, což bylo například tvrzení Constantiovo, jak je vyloženo výše. V takovém případě (srov. *trhající*) se již podle Rosy jedná o adjektivum.⁵⁹

⁵² Rosa uvádí i podvojně tvary pro 3. osobu singuláru i plurálu, z nichž vždy ten druhý je slušnější – *bud!* a *ať je!*, *budíte!* a *ať jsou!* (Betts, Marvan, 1991, s. 132).

⁵³ Betts, Marvan, s. 121, 150.

⁵⁴ Tamtéž, s. 151 a dále.

⁵⁵ Tamtéž, s. 122.

⁵⁶ Tamtéž, s. 131.

⁵⁷ Tamtéž, s. 118.

⁵⁸ Tamtéž, s. 130.

⁵⁹ Tamtéž, s. 118.

Vzhledem k využití přechodníků ve spisech v praktické části práce je důležitá třetí poznámka věnovaná přechodníkům,⁶⁰ v níž Rosa postuluje existenci takzvaného *obecného* rodu ve vztahu k transgresivu. Tvar tohoto *obecného* rodu se u přítomného přechodníku formálně shoduje s tvarem určeným pro neutrum (*trhajic, vedouc*) a lze ho využít pro všechny rody bez rozdílu. Rosa pouze upozorňuje, že *-i-* před finálním *-c* by mělo být krátké ve shodě s tvarem neutra, ovšem není chybou ani užití dlouhého *-í-* vzhledem k zažité praxi. Především v soudobém tisku lze dle autora nalézt tvary dlouhé (*trhajíc*). Poslední Rosova poznámka k *obecnému* rodu říká, že sice může být využit vždy, avšak není to nutné a v případě maskulin dokonce ani vhodné. Nejobvyklejší způsob využití *obecného* tvaru vidí Rosa v případech, kde není jistý rod podmětu věty, například u nevyjádřeného podmětu.

Zajímavý je Rosův občasný důraz na pravopis, který vyjadřuje v několika poznámkách k part. *l-ovému*.⁶¹ S přihlédnutím k době vzniku mluvnice již nemohl aktivně rozlišovat fonologický rozdíl mezi skupinami hlásek *-li* a *-ly*,⁶² přesto pro něj byla důležitá otázka týkající se psaní *i/y* v koncovkách plurálu. Odpovídá si na ni opět pomocí analogie, kdy přirovnává *l-ová* participia k jiným prvkům řídícím se rodovým principem (shodné přívlastky aj.). Rosa dochází k rozlišení životnosti a neživotnosti nejen u maskulin (stejně jako dnešní teorie přisuzuje životným jménům v plurálu participium zakončené na *-li*, neživotným na *-ly*), ale i u neuter. Podobně jako u maskulin tvrdí, že participium životných neuter má koncovku *-li* (*pacholata hráli*) a přičestí neživotných je zakončeno na *-ly* (*kamna spadly*). Na jiném místě však připouští i tvar *pacholata hrála*.⁶³

Závěrečné pasáže pojednání o slovesech věnuje Rosa problematickým změnám hlásek při formování jednotlivých tvarů frekventativních, iterativních a perfektivních. Zaměřuje se i na slovotvorné postupy, jež pozměňují vid slovesa.⁶⁴ V části věnované syntaxi se Rosa v rozsáhlých pojednáních zabývá rekcí sloves a dává nejčastější příklady vztahu mezi slovesem a jednotlivými pády.⁶⁵ Z hlediska využití participií je však významný jeho popis syntaxe transgresivu.⁶⁶ Rosa popisuje elegantní vypouštění nadbytečných spojek a obcházení několikanásobných přísudků pomocí přechodníků a

⁶⁰ Betts, Marvan, 1991, s. 119; srov. také 4. a 5. poznámku na téže straně.

⁶¹ Tamtéž, s. 133.

⁶² Janečková, 1994, s. 10.

⁶³ Betts, Marvan, 199, s. 118.

⁶⁴ Tamtéž, s. 165 a dále.

⁶⁵ Tamtéž, s. 231 a dále.

⁶⁶ Tamtéž, s. 248.

definuje tak jejich primární významy. Přechodník přítomný mu vyjadřuje děj souběžný a současný, přechodník minulý děj vykonaný nebo předcházející ději hlavního slovesa. Příklady však poněkud necitlivě mechanicky variuje, například dává naroveň výpovědi *on pak vstal a mluvil k lidu; on pak vystav, mluvil k lidu a on pak vystal, mluviv k lidu.*⁶⁷ Z hlediska současné teorie přechodníků se tyto výpovědi liší tím, co pokládal za hlavní děj a co za dějovou okolnost – ve druhém dokladu hlavní děj vyjadřuje sloveso *mluvil*, *vystav* vyjadřuje dějovou okolnost, ve třetím případě je hlavním dějem *vystal* a dějovou okolnost vyjadřuje *mluviv*.

⁶⁷ Betts, Marvan, 1991, s. 249.

2. SLÁVA KOSTELA VYŠEHRADSKÉHO⁶⁸

2.1 Obecný výklad

Jan Florián Hammerschmid (lze nalézt i formu *Hammerschmidt*) se narodil roku 1652 a již v útlém mládí vstoupil do jezuitského řádu. Dlouhou dobu působil v jižních Čechách (České Budějovice, Kamenný Újezd), ale druhou polovinu života strávil v Praze, kde se mu byly uděleny některé významné církevní tituly. Proslul především svou nelibostí k němčině, svá díla různých žánrů psal pouze v latině a češtině. Zemřel v zimě roku 1735.⁶⁹

Historický spis *Sláva kostela Vyšehradského* byl sepsán a vytištěn v září roku 1700 při příležitosti posvěcení stejnojmenného chrámu. Jak Hammerschmid sám ozřejmuje,⁷⁰ jedná se o zkrácený a sumovní překlad jeho vlastního latinského spisu, jenž byl vydán o měsíc dříve. Dle vlastních slov jej Hammerschmid přeložil „(...) *pro potěšení českého jazyku milovníkův, (...)*“⁷¹, samozřejmě s potřebným dovolením duchovní vrchnosti.

Z hlediska žánrového se jedná o historické záznamy ve formě značně zhuštěné kroniky, vypisované s pečlivostí a důkladností, avšak bez velké stylistické či umělecké péče. Hammerschmidovi se jevil jako přednější význam sdělovaného před formou do té míry, že události řazené podle ubíhajících let jsou podávány jako prostý seznam. I podle četných vlastních proklamací⁷² se autorův zájem stáčil především k oslavování a vychvalování událostí spojených s vyšehradským kostelem. Popisované dějiny jsou proto ozvlášťňovány také seznamy privilegií a požehnání, jimiž byl kostel ve své dlouhé historii obdarováván od světské i církevní moci.

V dobově aktuálním zápolení mezi humanistickým a konceptuálním slohem se Hammerschmid jasně přiklání k uměřenému a na antiku navazujícímu slohu humanistickému,⁷³ což se společně se sumovním charakterem spisu a autorovými nacionálními tendencemi odrazilo v lexiku, které není příliš kontaminované cizími vlivy.

Hammerschmid dělí své pojednání na tři části: Začíná tzv. *Předchůdcem vejtahu*, v němž se věnuje starší – částečně mytologické – historii v návaznosti na

⁶⁸ Celý název Hammerschmidova spisu obsahují Primární prameny.

⁶⁹ Forst, 1993.

⁷⁰ Hammerschmid, 1700, s. 1.

⁷¹ Tamtéž, s. 1.

⁷² Tamtéž, s. 9.

⁷³ Sládek, 2005, s. 27 a dále.

Kosmovu kroniku, zmiňuje mýtická knížata i například pověst o Šemíkovi. Popisuje především dějiny spojené s Vyšehradem a končí za vlády prvního českého krále Vratislava II., který založil vyšehradskou kapitulou. Druhá – *Krátká správa*⁷⁴ – je hlavní částí spisu. Pojednává o pozdější historii a končí přibližně na počátku 17. století. Hammerschmid tu klade důraz na popis husitského řádění a zaměřuje se na světské události a privilegia darovaná vyšehradskému kostelu. Poslední část (*Kostel Vyšehradský od římských papežů milován*) je ve srovnání s latinským originálem velmi zkrácená.⁷⁵ Hammerschmidův zájem zde leží v oblasti práv a požehnání, kterými byl kostel obdařen ze strany církevních kruhů.

2.2 Plán fonologicko-morfologický

2.2.1 Fonetické odlišnosti

V době barokní byl hláskoslovný vývoj češtiny z velké části skončen,⁷⁶ takže z hlediska fonologického jsou odlišnosti Hammerschmidovy češtiny minimální. Co se týče sloves, je obtížné odlišit specifika pravopisná od čistě hláskoslovných. Avšak vzhledem k šíři vzorku, jaký spis poskytuje, se dá poukázat na tendenci ke krácení samohlásek, která by byla těžko vysvětlitelná prostou sumou písařských variací, tiskařských chyb i zvláštnostmi pravopisnými. K tomuto krácení dochází většinou v oblasti kořene slovesa či prefixu, zřídka v koncovkách slovesných tvarů určitých a jen málokdy dochází k odchylkám v kmenotvorných příponách.

Dokladů tohoto krácení lze nalézt velké množství. Například na straně deváté vidíme tvary *nařídil* a *aby užívali*. Druhý z příkladů se zde nachází dokonce dvakrát za sebou, takže lze vyloučit tiskovou chybu. Přestože se krácení ve větší míře týká především vokálu *i/í*, lze je nalézt i u ostatních samohlásek, například tvary *zůstali*⁷⁷ a *klasti*.⁷⁸ Pokud se týká koncovek, je toto krácení značně nesystémové, rozkolísané a dá se říci výjimečné, odkazující spíše na chyby tiskařů, než na skutečnou úchylku ve výslovnosti (*nazývá*,⁷⁹ *oni uděluji*⁸⁰).

⁷⁴ Hammerschmid, 1700, s. 9; pravopisná odchylka daná dobovým způsobem psaní (*správa* = oznámení, informatio; srov. <https://madla.ujc.cas.cz>).

⁷⁵ Tvrzení samotného autora s odkazem na latinský originál (Hammerschmid, 1700, s. 22).

⁷⁶ Janečková, 1994, s. 7.

⁷⁷ Hammerschmid, 1700, s. 17.

⁷⁸ Tamtéž, s. 7.

⁷⁹ Tamtéž, s. 12.

⁸⁰ Tamtéž, s. 21.

2.2.2 Participia l-ová

Morfologickým specifickým historických analů je nadbytek vyprávěcích časů, což je v Hammerschmidově případě především préteritum, ačkoli přibližně od konce druhé třetiny svého spisu nesoustavně přechází do přítomnosti historického bez jakéhokoli zřejmého důvodu. Dále oba vyprávěcí časy libovolně střídá, přestože stále převažuje préteritum. Příkladem necht' je strana patnáctá, kde autor píše *Léta 1330 král Jan zapovídá, aby se nestavěl klášter (...)* a hned v následující větě již využívá čas minulý *Léta 1330 královna Alžběta uvedla z Olomouce jeptišky (...)*.⁸¹ Nelze zde uvažovat ani inspiraci v souslednosti časové po vzoru latinských textů, neboť příkladové děje následovaly v tomto pořadí po sobě, jak plyne z kontextu.

V návaznosti na otázku préterita je nutno se zmínit o *l*-ových participiích z aspektu pravopisného. Na počátku 18. století autor Hammerschmidova původu⁸² nemohl ve výslovnosti rozlišovat mezi tvrdou a měkkou variantou fonému *i/y*. Dá se také jen těžko soudit, zdali Hammerschmid měl možnost znát Rosovu *Čechořečnost*, avšak je jisté, že se s gramatikovými vývody příliš neshodoval. Historikova participia mají v plurálu tendenci neřídít se rodovým principem a sklouzávají většinou k zakončení *-li* (*Dívky české proti mužskému pohlaví se zdvihli a (...) bojovali*.⁸³). Pouze ve třech případech má Hammerschmid v plurálu *l*-ového participia zakončení na *-ly*: na straně čtvrté spojení *Moravané vtrhly*,⁸⁴ na straně páté *Čechové vešly* a na šestnácté straně čteme (*aby*) *mrtvý těla se nepochovávaly*. Neobstojí domněnka, že autor považoval skupiny obyvatel za neživotné, neboť na stejných stranách výrazně převažuje u týchž podmětů očekávaná shoda (*Čechové táhli, Moravané dali, ...*⁸⁵). Pravděpodobnější je tak postulát, že se opět jedná o neúmyslné chyby autorovy nebo tiskařovy. Problém *mrtvých těl* je složitější, neboť doklad není s čím porovnat. Všimneme-li si však přívlasku, jehož shoda je stejná, shledáváme, že autor patrně pouze zapsal dodnes běžný stav, kdy plurálová neutra v běžné mluvě mají femininní shodu.

⁸¹ Obě příkladové věty Hammerschmid, 1700, s. 15.

⁸² Hammerschmid se narodil v západních Čechách poblíž Chotěšova a většinu dětství prožil v Klatovech (srov. Forst, 1993).

⁸³ Hammerschmid, 1700, s. 4.

⁸⁴ Slovo *vtrhly* je v tomto případě posledním slovem stránky, takže dle dobového úzu je zopakováno na počátku dalšího listu, zde však již ve tvaru *vtrhli*. Tamtéž s. 4, 5.

⁸⁵ Tamtéž, s. 5.

2.2.3 Přechodníky

Velkou otázkou v barokních textech je využívání transgresivů, tedy participií *nt-*ových a *s-*ových. Se zřetelem k sumovnímu smyslu práce je třeba podotknout, že přechodníky jsou významným prvkem umožňujícím zhuštění výpovědí. Nelze se proto divit, že je Hammerschmid v některých pasážích svého spisu používá ve velké míře. Například na straně 17, kde je popisována napjatá scéna obléhání Prahy za husitských válek, je téměř každá druhá věta opatřena ještě doplňkem vyjádřeným přechodníkovou konstrukcí.⁸⁶ Autor tedy používá transgresivy relativně hojně a dovedně. V návaznosti na dobovou normu nerozlišuje mezi dokonavými a nedokonavými slovesy při tvoření přechodníkových tvarů minulých či přítomných (*vejda* ve významu *všed*,⁸⁷ *znamenavše* ve významu *zaznamenavše*⁸⁸ atd.). V poměrně velké míře také dbá na rodovou příslušnost tvarů a nesklouzává k zástupným formám užívaným pro všechny rody.⁸⁹ Z celkového počtu 36 transgresivů pouze osm tvarů nesouhlasí s rodem určujícího podstatného jména:

Vladař nechtíce pustiti (...) – správný tvar *nechtě*, s. 5;

Papež jim dajíc (...) – *daje*, s. 9; ve stč. byl tvar *dada*;

(kníže) zjímajíce protivníky (...) – *zjímaje* (vyjádřena postupnost), s. 11; v nové češtině *zjímav*;

(kníže) přijdouce do Prahy se modlil – přijda, s. 11, v nové češtině by byl odpovídající tvar *přišed*;

(Soběslav) a jdouc bos jako někdy král – jda, s. 11;

Panna nechtíce (...) za manžela míti – *nechtíc*, s. 14;

(...) probošt jsouce arcibiskupem – jsa, s. 14;

(...) přijíti se vylouval, chtíce raději (...) – *chtě*, s. 16.

Z uvedených údajů vyplývá relativní dovednost autora v užívání přechodníků, ale taktéž odklon od dobového úzu, který jednoznačně směřoval k zjednodušení rodového systému transgresivů do jediného tvaru, který by se užíval bez ohledu na rod či číslo. Drobnou zajímavostí je, že pouze dvojice případů (výše zmíněné *papež dajíc* a *Soběslav jdouc*) souhlasí s *obecným* rodem Rosovým.

Celková analýza přechodníků v Hammerschmidově spisu taktéž dokládá využití pouze tvarů přechodníku přítomného a přechodníku minulého. Participium *nt-*ové je

⁸⁶ Hammerschmid, 1700, s. 17.

⁸⁷ Tamtéž, s. 9.

⁸⁸ Tamtéž, s. 17.

⁸⁹ Srov. Rosův tzv. *obecný* rod (Betts, Marvan, 1991, s. 119).

využíváno s významem více méně současného děje (*člověk pása krávy na hoře našel* (...), s. 4; (...) *a tu rokující na tom zůstali*, s. 17; ...) nebo ve dvou případech dokonavých sloves děje těsně předcházejícího (*Z boje Čechové se navrátíce*, (...) *mnoho* (...) *před knížetem Mnatu položili*, s.5; (...), *které uveda ten ukrutník do kostela, v něm je zavřel a zápálil*, s. 18). Přechodník minulý (*s-ové participium*) v Hammerschmidově spisu vyjadřuje významovou okolnost předcházející ději hlavnímu (*a malováním rodu počav od Přemysla ji ozdobil*, s. 6; *táborští vzavše pochodně* (...) *šli*, s. 17; ...). V textu nelze najít žádné příklady přechodníků budoucích či dokonce předminulých, o kterých rádi mluví autoři dobových mluvnic.⁹⁰

2.2.4 Složené tvary préterita

Jiným typickým morfologickým znakem barokních textů je kolísání tvarů préterita a u Jana Floriána Hammerschmida tomu není jinak. Jak je ukázáno v teoretické části, sami gramatikáři se věnovali otázce, zdali mají být ve třetí osobě singuláru i plurálu vypouštěny pomocné formy *jest/je* a *jsou*. Z tohoto hlediska je Hammerschmidův text podivuhodně jednolitý, přestože jakožto historické dílo je préterit plný. Nezkrácený tvar s pomocným slovesem tu lze najít pouze ve třech případech, které uvedu i s kontextem, neboť ten může vést k zajímavému zjištění:

Když se boj skončil a Čechové do ohrady vešly, našli sou v ní mnoho mečův i lučišť (...).⁹¹

Kníže Boleslav jej (...) postavit dal, řka vesele: Římané mívali jsou koně mēděné v svém městě, ale Čechové mají stříbrné, s. 8;

Pražané (...) jej oblehli, (...) a byliby ho jistě dostali, kdyby málo děle poleželi, nebo jsou žádné stravy na zámku neměli, s. 17.

Především na základě druhého uvedeného příkladu byla má prvotní domněnka taková, že tento delší tvar préterita má perfektní význam děje učiněného v minulosti s výsledky do přítomnosti, či že se snad dokonce jedná o jakési morfologicky nedokonalé plusquamperfektum. Tuto úvahu zastavil až třetí zmíněný případ, který ji definitivně popřel. Mnohem pravděpodobnější se tak zdá vývod, že toto odlišení dlouhých a krátkých tvarů préterit má funkci stylistickou: ve všech třech případech tu jde o souvětí o několika přísudcích v préteritu a pouze poslední z nich je v plném tvaru

⁹⁰ Srov. především paradigma Rosovo a rozhojněné vzory Matouše Benešovského.

⁹¹ Hammerschmid, 1700, s. 5; upozorňuji i na sám tvar *sou* bez iniciálního *j-*, který se v autorově spise vyskytuje pouze na tomto místě. Domnívám se tedy, že jej lze považovat za tiskařské opomenutí.

s pomocným slovesem. Tato morfologická obměna pravděpodobně souvisí se snahou autora rozbít jednotvárné řazení dějů.

Otázkou ale zůstává, proč se tyto nuance týkají pouze plurálu třetí osoby a proč se v tak velkém množství préterit vyskytují jen ve třech případech. V Hammerschmidově spisu by totiž toto stylistické ozvláštnění našlo využití i na jiných místech. Odpověď na tyto otázky zřejmě leží jinde. Je možné, že při čerpání informací pro svou práci ze starších písemných zdrojů Hammerschmid tyto tvary přejal mechanicky bez přihlídnutí k jejich formě, přestože sám používal jen tvary krátké s elidovaným pomocným slovesem.

2.3 Plán lexikální

Po lexikální stránce Hammerschmidův historický spis nijak významně nevybočuje z dobové literární produkce. Vzhledem k tomu, že v něm nenalezneme příklon ke konceptuálnímu slohu, ale spíše přídržení se tradičních historiografických tendencí v návaznosti na antiku, není ani lexikum nijak objevné či dokonce překvapující. Opět je zde nutné zmínit sumovní podstatu spisu, který měl být důkazem uznání a privilegií darovaných Vyšehradskému kostelu. Z tohoto důvodu je dílo zatíženo nadměrným užíváním sloves typu *dát*, *darovat*, *potvrdit*, *uznat* či *povýšit*.

Jan Florián Hammerschmid se programově vyhýbal výpůjčkám z němčiny i jiným cizojazyčným vsuvkám a jeho slovník je víceméně čistě český. Z cizích jazyků použil ve *Slávě kostela Vyšehradského* pouze latinské pojmosloví těsně spjaté s církevními úkony (*interdictum* na straně 16, *sub amissione Beneficiorum* na straně 19, ...) a i tyto vzácné prvky jsou omezeny na nejnútnejší minimum. Pouhá tři užitá slovesa si nesou jasný německý prvek, vznikla derivací z německého základu (srov. první dva doklady), nebo adaptací německého slovesa přejatého z latiny:

(...) *ale brzo o děkanství Vyšehradské s Konrádem děkanem frejmarčil a jemu arcibiskupství postoupil.*⁹² (význam „měnil, směňoval“; zajímavá je především rekece původního slovesa – *frejmarčit o co a s kým*);

*Táborští vzavše pochodně, lucerny a smolnice šli, chtice k Vyšehradu šturmovati.*⁹³ (s významem „rázně útočit“).

Třetí sloveso užitá jako synonymní výraz vedle domácího *uváděti* bylo do

⁹² Hammerschmid, 1700, s. 16.

⁹³ Tamtéž, s. 17.

němčiny adaptováno z latiny: (...) *a ustanovil, s jakou slávností se má probošt uváděti a installirovati.*⁹⁴ (s významem „dosadit do praktické funkce“).

Až na tyto případy je autorova slovní zásoba relativně shodná s novočeskou, pouze v několika málo příkladech lze nalézt odlišnou prefixaci (*zaraziti mince* – s významem „vyrazit“ na straně 6, ...).

2.4 Plán syntaktický

2.4.1 Syntax určitých tvarů

Proti současnému stavu vykazuje Hammerschmidova práce některé syntaktické odlišnosti týkající se sloves. Autor běžně využívá skladební pořádek po vzoru klasické latiny, v níž byla výrazná tendence klást určité sloveso až na poslední pozici ve větě.⁹⁵ Na základě analyzovaných vzorků se dá usoudit, že toto odsouvání slovesa na poslední pozici bylo obecně rozšířené mezi učenici barokní doby, a jistě není překvapivé, že i v tomto směru bylo navazováno na humanistické období. Hammerschmid z těchto tendencí nevybočuje, i když je potřeba zvážit skutečnost, že jeho spis je překladem z latiny.⁹⁶ Mohlo tedy dojít k tomu, že překlad byl pořízen mechanicky bez přihlédnutí k syntaktické struktuře češtiny.

Obecná tendence týkající se určitých tvarů sloves byla tedy následující: sloveso stálo na poslední pozici ve větě, přičemž platí, že důraz – spojený právě s výsadním finálním umístěním – byl na plnovýznamovém slovese:

*Léta 1249 kostel S. Petra nenadálým ohněm shořel.*⁹⁷ Určité plnovýznamové sloveso je ve finální pozici věty.

(...) *a nařídil, aby poddaní (...) mohli břehy a jezzy dělati.*⁹⁸ V tomto případě stojí spojka na očekávaném místě, určité modální sloveso leží za konstituentem podmětu a plnovýznamový infinitiv se nachází na konci věty za souvisejícími předměty. Bez ohledu na druh věty je tedy podstatnější plnovýznamové sloveso oproti modálnímu. Tento slovosled však byl narušován, pokud výpovědní důraz ležel na jiném větném členu:

Léta 1070 papež Alexandr II. (...) dal a povolil proboštům, děkanům, (...)

⁹⁴ Hammerschmid, 1700, s. 15.

⁹⁵ Bičovský, 2009, s. 156.

⁹⁶ Jak sám Hammerschmid upozorňuje hned na titulní stránce tisku (1700, s. 1).

⁹⁷ Hammerschmid, 1700, s. 13.

⁹⁸ Tamtéž, s. 14.

*biskupské čepice a usum pontificalium.*⁹⁹ Zde je pro obsah sdělení důležitější, co bylo klerikům povoleno, než samotný akt povolení. Proto je několikanásobný přísudek přesunut, aby ustoupil důležitějším prvkům sdělení. Jiný případ narušení slovosledu je patrný z dalšího příkladu:

*Léta 1461 potvrdil obdarování věže kostelu Vyšehradskému darované, která byla vedle královského paláce.*¹⁰⁰ Pokud byl větný člen řídicím členem vedlejší věty, pak byl postaven na finální pozici věty hlavní a sloveso bylo odsunuto směrem k počátku výpovědi. Hammerschmid podle těchto zobecněných pravidel postupuje ve valné většině případů.

2.4.2 Postavení klitik

S problematikou pozice slovesa ve větě se úzce pojí i otázka klitik. Vzhledem k vyprávěcí *er*-formě se jedná především o reflexivní *se* a kondicionálový komponent (podmiňovací částici) *by*. Reflexivní *si* se ve spise nevyskytuje ani jedinkrát. Přestože převažuje pro současnou češtinu přirozená poloha klitika za prvním konstituentem věty, přiklání se autor občas k slovosledu, který klade klitikum přímo před příslušné sloveso bez ohledu na ostatní větné členy.

*(...) nařídil, aby se kostel v (...) klatbě neobsahoval.*¹⁰¹ Přirozená pozice klitika je v tomto případě narušena položením určitého slovesa na konec věty, samotná poloha klitika však odpovídá současné normě a přízvukovému tempu češtiny.

*A v tom kostele ve dne i v noci ustavičný chór se zachovával.*¹⁰² Na příkladu je jasně vidět svázání klitika se slovesem a jeho přesun na nepřirozenou pozici ve větě. V úvahu sice přichází prosté písářské opomenutí položení klitika na správné místo, například v důsledku pozdější změny použitého lexika, ovšem taková chyba by byla jistě odstraněna při následující úpravě pro tisk. Navíc se ani zdaleka nejedná o jediný případ tohoto slovosledu v Hammerschmidově spisu.

Postavení klitika *by* (rozšířené formy *bych*, *bys*, *bychom*, ... se v díle nevyskytují) je systematictější a odpovídá alespoň teoreticky dobové normě, neboť se shoduje s jeho prezentací v analyzovaných mluvnících.¹⁰³ Bez mezery je připojováno přímo za první slovo ve větě, stejně jako u spojovacích výrazů *aby* a *kdyby*:

⁹⁹ Hammerschmid, 1700, s. 20.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 18.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 21.

¹⁰² Tamtéž, s. 10.

¹⁰³ Například Konstanc, 1667, s. 81.

(...) *a tak dlouho požívati, **dokudžby** těch držitel (...) se neomluvil (...)*, s. 19;

(...) *a **byliby** ho jistě dostali, kdyby málo déle poleželi (...)*, s. 10.

***Pakliby** se kdo z světských ten některý ouřad na se vztahoval, (...)*, s. 17.

I tento všeobecný princip je však bez zjevného důvodu na dvou místech narušen. Na straně 17 je psáno ***jako by** žádný na zámku o tom nic nevěděl* a na straně 21 je k nalezení spojení *a **jestli by** byl biskup, mohl dáti (...)*. Vložené mezery v této dvojici příkladů nemají zvláštní funkci, i když se svým výskytem shodují s dnešní teorií.

3. ČTRNÁCTE POMOCNÍKŮV¹⁰⁴

3.1 Obecný výklad

„Ó hrůza!“¹⁰⁵ začíná své kázání na dny nedělní a sváteční páter Colmann Hendl (v odborné literatuře se vyskytují i obměny křestního jména *Kolman*, *Colmannus* a jiné, většinou se mění dle příslušné jazykové verze) a hlásí se tak ke konceptuálnímu literárnímu slohu, který v dobové homiletické produkci získává výsostnější pozici nad starším a uměřenějším humanistickým stylem. Kázání bylo předneseno na pražském Novém Městě v kostele náležejícím ke klášteru svaté Kateřiny a posléze vytištěno v roce 1709. Jak je patrné ze samotného názvu, páter Hendl svůj text koncipoval jako oslavu zbožného bratrstva, jehož rektorovi panu Františku Antonínu Janovi, pánovi z Talmbergu a jeho urozeným asistentům je také kázání věnováno.¹⁰⁶

Není bez zajímavosti, že stejně jako následující analyzované kázání *Kníže pokoje* a symbolický výklad historie města Plzně *Koráb Noëmový* bylo i kázání *Čtrnácte pomocníkův* vytištěno ve staroměstské tiskařské dílně Jana Václava Helma.¹⁰⁷ K textu je dle dobových nařízení samozřejmě vystavena i latinská cenzura provedená Johanem Steinerem.

O životě Colmanna Hendla není mnoho známo. S jistotou lze říci, že roku 1691 vstoupil do augustiniánského řádu a brzy proslul jako mimořádně nadaný kazatel. Zemřel v říjnu roku 1717.¹⁰⁸

Hendl sepsal své kázání v duchu konceptuální obraznosti a emotivního účinku na recipienty. Maje patrně na mysli v zemích Koruny české stále ještě doutnajících spor mezi katolictvím a konfesí pod obojí, působí na své diváky zneklidňující a svírající obrazotvorností (*dítě sotva z žaláře mateřského na svět přijdou*¹⁰⁹) a vyzdvihuje nepřátelskost světa vůči člověku. Úklady, které materiální svět strojí nebohému člověku, lze v katolickém Hendlově pojetí překonat pouze za pomoci mocných svatých přímluvců, kteří dovedou utišit bolest a vymínit duši místo v posmrtném ráji. Čtrnáct pomocníků, které si za své patrony vzalo zbožné bratrstvo, je skupina katolických světců, kteří jsou obvykle vzýváni společně jako ochranná moc proti tělesným i duševním nemocem. Počátek jejich kultu¹¹⁰ se obvykle umísťuje někde do oblasti

¹⁰⁴ Celý název kázání je v oddíle Primární prameny.

¹⁰⁵ Hendl, 1709, s. 1.

¹⁰⁶ Tamtéž, dedikace.

¹⁰⁷ Tamtéž, titulní list.

¹⁰⁸ Sládek, 2005, s. 140.

¹⁰⁹ Hendl, 1709, s. 1.

¹¹⁰ <http://catholica.cz/?a=8>

německého Porúří v době středověkých morových ran, které byly pro svou pustošivost nazývány *černou smrtí*. Hendl velmi dbá na symbol zkaženého a korumpujícího těla, které poutá nesmrtelnou duši, a pokud by nebylo kroceno vůlí, pak by znemožnilo spasení.¹¹¹ Jak je v kázáních obvyklé, dokládá svá tvrzení odkazy a parafrázemi ze starších autorit, jejichž učení bylo schváleno katolickou církví. Jeho text je proto nasycen dokládajícími citacemi. Z hlediska stylistického je výtečným představitelem konceptuálního slohu, neboť postupuje přesně podle zavedených pravidel překvapujícího nastínění a následného výkladu obrazu.

3.2 Plán fonologicko-morfologický

3.2.1 Kvantitativní odchylky vokálů

Z fonetického hlediska na Hendlově textu zaujmou především četné kvantitativní odchylky vokálů ve srovnání se současným stavem češtiny. Pro malý vzorek příkladů však není možné spolehlivě rozlišit, který vokál změnil svou kvantitu v důsledku hláskoslovných změn či regionálních zvyklostí a u kterého se jedná o autorskou nebo tiskařskou chybu. Opět lze tyto kvantitativní změny rozdělit na odchylky v kořeni sloves a na odchylky týkající se morfologických charakteristik, tedy kmenotvorných hlásek a koncovek.

Nejčastější kvantitativní změny zasahují dvojici hlásek *i/í*, přičemž v obecné rovině lze vyvodit následující závěr: Jestliže se změna týká kořene, pak je vokál ve většině případů krácen:

jeden druhého proklináme, s. 1;

kdo se důvěrně k Bohu utiká, s. 5;

Ale jak svatých Čtrnáct pomocníků den vejroční ctít a slavit začínáme, s. 10.

Z principu krácení se vymykají pouze ojedinělé případy spíše lexikální povahy, kdy dochází naopak k dloužení (*David jednou oči na ženu Uriáše pozdvíhl*, s. 12).

Za zmínku stojí variace tvarů slovesa *platit* na třetí straně, kde se dokonce v jediné větě vyskytují navzájem nekorelující formy – *ať krásně za sázení platíme neb neplatíme*, (...). Pravděpodobnost, že kvantita vokálu nesouvisí s negací, je vysoká a jde tu tedy zřejmě o tiskařskou či jinou chybu.

Pokud se zaměříme na sufixy, je situace nepatrně složitější. Alternace se zde objevují i u jiných samohlásek (imperativ *milujte*, s. 14; zcela zkrácený tvar *naleza*,

¹¹¹ Hendl, 1709, s. 3.

s. 15) a je možné objevit krácení i dlužení.

*že duše bez Ježíše jsouc mrtvá (...) ani **necítí** vůni*, s. 5;

*Rozjímající já tu řeč svatého Jana znamenám a **vyšetřuji***, s. 8;

*(...), **míni** Bůh do nás začastěj okolo telete světské marnosti poskakujících*, s. 10;

*jestli jejich čest víc a víc **rozmnožíte***, s. 15.

Jak je zřejmé, dlužení koncovky zasahuje 1. os. sg. ind. přítomnosti, krácení většinu ostatních tvarů. Tyto změny však nejsou v žádném případě systematické a jako celek jsou v kázání spíše okrajové.

3.2.2 Kolísání tvarů pomocného slovesa *být*

V souladu s tezemi z gramatiky Jiřího Constantia¹¹² užívá Hendl ve svém kázání dubletní tvary pomocného slovesa *být*. Toto kolísání může být odrazem původně mluveného charakteru kázání, jehož důsledkem byla výslovnost bez náslovného *j-* zanesena i do pozdějšího tisku.

***Stáli sme** již na předměstí nebeského Jeruzaléma*, s. 1;

*který **sem** z poddanosti egyptské **vyvedl***, s. 10;

*(...), **byl sem** u vytržení ducha v neděli a **slyšel jsem** za sebou hlas veliký*, s. 8.

Zvláště poslední příklad je zajímavý, neboť se v jediné větě schází jak tvar s iniciálním *j-*, tak i tvar bez něj.

V souvislosti s tvary slovesa *být* si zaslouží zvláštní zmínku Hendlova práce s kondicionály. Vzhledem k charakteru textu, jenž se obrací k publiku a klade důraz na změnu lidských obyčejů, je kondicionál využíván často. Hendl však správně tvoří tvary složené ze spojky a podmiňovacího komponentu *-by-* a téměř nikdy se neodchyluje od příslušné formy (*abychom mohli*, s. 1; *abys študýroval*, s. 6; *abyste zachovávali*, s. 8; *kdybychom měli*, s. 16; ...).

3.2.3 Střídání infinitivů

*(...) lépe jest den ode dne s málem zavděk **přijíti**, než všechno na jednou **prožrat** a napotom s mošnou žebráckou dům od domu **choditi***, s. 12.

Příkladová věta dobře dokumentuje variování infinitivních tvarů v Hendlově kázání. Autor střídá formy zakončené na *-ti*, stejně jako i formy zakončené původně supinovým sufixem *-t*, který se během jazykového vývoje postupně prosazoval¹¹³ a

¹¹² Srov. výše, kapitola *Lima linguae bohemicae* Jiřího Constantia.

¹¹³ Janečková, 1994, s. 40.

v dnešní době je již u infinitivů považován za bezpříznakový. Hendlův text obsahuje široký vzorek infinitivů, přičemž převažují novější formy zakončené na *-t*. Důvod kolísání infinitivních zakončení nelze spatřovat v jakékoli morfologické či syntaktické funkci (vazba infinitivu s modálním slovesem: *shnít musí*, s. 3; *směl mluvíti*, s. 4; ...; infinitiv jako jiný větný člen: *světít se vynasnažíte*, s. 5; *mínil nohy přetloucti*, s. 10; ...). Jedinou výjimku tvoří složené futurum, které Hendl ve vlastním textu tvoří pouze s původně supinovým tvarem (*znít bude*, s. 7; *žádat budeme*, s. 9; *ctít budou*, s. 11; ...). V četných citacích, které přejímá ze starších autoritativních textů,¹¹⁴ však nechává ve snaze citovat přesně tvary odlišné (*procházeti se budou*, *padati budou*, obojí s. 6; ...). Variace infinitivů tedy pravděpodobně náleží do problematiky stylistické, ačkoli Hendl nepostupuje nijak systematicky a klade jednotlivé tvary do vět víceméně náhodně. Infinitivní formy naopak nestřídá v dlouhých souvětích s mnoha přísudky, v nichž by ze stylistického pohledu variování tvarů našlo své uplatnění:

Svátek světíti je hřmotné práce zanechati, v řádném oděvu choditi, (...) s milenkami se procházeti, z oken vyhlídati, čas s hrou mařiti, (...), s. 11.

3.2.4 Přechodníky

Hendl proti Hammerschmidovi nevyužívá transgresivů v tak hojné míře především proto, že jejich texty se liší svým primárním účelem. Zatímco v dějově nabitém historiografickém pojednání je vhodné zhušťovat výpovědi pomocí přechodníkových konstrukcí, rétorické kázání musí dbát na pozornost recipientů a na jejich schopnost vnímat předkládané myšlenky. To má zřejmě i vliv na formu Hendlových přechodníků. Autor využívá nejčastěji unifikovaný tvar *nt*-ového participia, který odpovídá *obecnému rodu*, vyloženému v Rosově mluvnici:

zejtra jeho s marností světskou opijíc, jemu to lstivě odjímá, s. 2;

ačkoliv zasazení obětuješ (...) nic sobě toho nevážíc, s. 3;

a den dnešní zanechajíc tělesné práce v samé pobožnosti máme strávit, s. 8;

který v soukromě klečíc, na motlitbách trvali, s. 12.

Z uvedených příkladů je také patrné tvoření *nt*-ového participia nejen od nedokonavých, ale i od dokonavých sloves podle dobové jazykové normy. Přechodník přítomný utvořený od dokonavého slovesa však částečně přebírá funkci přechodníku minulého a vyjadřuje děj blízce předcházející ději hlavnímu. Tato konstrukce je

¹¹⁴ Tyto pasáže, byť psané česky, jsou odlišeny i typograficky jiným druhem písma.

v kázání velmi častá.

Dítě (...) v ouzkości a v kříži vyrostouc, již tělo jeho nemoc sužuje, s. 1;

procházeti se budu mezi vámi, zůstanouc Bohem vašim, s. 6;

a on položíc na mne ruku pravou řekl, s. 8;

až oheň pomsty Boží uhasíc, hrom trestu z ruky Boží vyrazíc, nám milost a pomoc v outlosti vyžádají, s. 10;

abychom (...) vespolek se sejdouc Boha v svatých chválili, s. 13.

Participium *s*-ové (forma přechodníku minulého) se naopak v kázání nevyskytuje.

Kromě rodově *obecných* tvarů se v Hendlově kázání objevují i formy plurálové (*stáli sme očekávající*, s. 1; *Kristus (...) zvítězíce nad Peklem*, s. 7; *rozjímající znamenám*, s. 8; ...) většinou užitě v chybném spojení. Na straně deváté pak lze dohledat i správně utvořený a použitý maskulinní tvar přechodníku v souvětí (...) *Bůh v své pravé ruce drží, očekávaje na nás, jestli (...)*.

3.3 Plán lexikální

3.3.1 Dobově odchylná slovesa

V textu je možno nalézt slovesné tvary, které svou formou neodpovídají současnému paradigmatu se stejným nebo podobným lexikálním významem. Jedná se především o následující slovesa s odlišnou konjugací:

Tvar *skušujeme* (s. 3) má přibližně současný význam „zakoušíme“. Vokabulář webový¹¹⁵ toto sloveso zná, pouze uvádí znělou prefixaci *zkušovati* dle vzoru *kupuje*. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny¹¹⁶ uvádí stejné sloveso.

Neuhasuje (s. 4) nese předpokládaný význam „nezhasíná“, na čemž se shoduje jak vokabulář, tak i lexikální databáze. Sloveso je opět časováno dle vzoru *kupuje*.

Podle vzoru *kupuje* se časuje i další slovesný tvar *nezakusuje* (s. 5), opět s významem „nezakouší“. Lexikální databáze dokládá toto sloveso z Rosova slovníku s významem „těžce něco nésti“.

Sloveso *hlásiti* ve významu „hlásat, prohlašovat, rozhlašovat“ – dokládají vokabulář i lexikální databáze, ovšem v Hendlově kázání je odchylný tvar *hlásejí* (s. 5), patrně podle vzoru *sází, sázejí*.

¹¹⁵ Dále jen *vokabulář*, viz <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>.

¹¹⁶ Dále jen *lexikální databáze*, viz <https://madla.ujc.cas.cz/>.

Exponovanou prefixaci v souladu s konceptuálním slohem vykazuje slovesný tvar *vynasnažují se* (s. 6). Oba elektronické zdroje znají pouze neprefigované sloveso *snažovati se/sě*.

Tvar *stojejí* (s. 10) od slovesa *stát*, které se řadilo a řadí do čtvrté třídy pod vzor *trpět*, se v té době příklání jako řada jiných sloves ke vzoru *sází*. Vokabulář i lexikální databáze tuto formu pro 3. os. pl. ind. prez. neznají.

Dobově běžný je naopak tvar *oblíbuj sobě* (s. 11) podle vzoru *kupuje*, což dokládá lexikální databáze. Vokabulář má ještě starší hláskoslovný tvar *oblubovati*.

Lexikální databáze uvádí jako běžný i tvar *stracuje* (s. 12) opět podle *kupuje*, samozřejmě v alternaci s častější variantou *ztracuje*. Vokabulář zná sloveso *ztracovati*, ale vedle něj i obvyklejší *ztrácěti* a *ztratiti*. Frekvence tzv. *ova*-kmenů byla v té době vyšší než dnes.

3.3.2 Reflexivní zájmeno *sobě*

Přestože jsou reflexivní slovesa v Hendlově kázání relativně běžným zjevem, vyskytuje se zde minimální počet reflexivních zájmen ve třetím pádě. Tento stav je patrně způsobem stylistickou výstavbou textu. Autor se sice obrací k recipientům, ale radí jim pomocí názorných příkladů a obecných výkladů běžných nešvarů, přičemž své posluchače neoslovuje přímo.

V textu kázání se tedy vyskytuje pouze několik podstatných případů osobního zvratného zájmena ve třetím pádě a ve všech případech je bez výjimky použita delší forma *sobě* namísto dnes obvyklejšího tvaru *si*.

Oblíbuj sobě Bůh nade všemi, který (...) k službám jeho pospíchají, s. 11;

který když sobě s třemi Mariemi bolestně stěžujou, s. 14;

kdybychom sobě psát měli, s. 16.

Z uvedených příkladů z Hendlova kázání plyne jasná tendence využívat pouze delší tvar dativního zvratného zájmena.

3.3.3 Adaptace výpůjček z němčiny

Kromě velkého počtu latinských citací a vsuvek typických pro konceptuální sloh neobsahuje Hendlův text významné množství cizího lexika. Slovesa s jasně německým původem jsou pouze tři:

*folkuješ tělu, jednomu neb druhému smyslu*¹¹⁷ – Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny obsahuje dokonce 129 záznamů tohoto slovesa. Přibližný význam je „povolovat, promíjet“ či „vtírat se do přízně“. V původním textu se toto sloveso vyskytuje s odchylným pravopisem s dvojitým počátečním *ff*-.

*Člověk skrze zlost svou morduje duši svou.*¹¹⁸ – Sloveso *mordovati* je v lexikální databázi uváděno jako běžné s očekávaným významem. Jedná se o adaptovanou přejímku podle německého *morden – vraždit*.

*abys tak v škole Kristovo študýroval*¹¹⁹ – Také toto sloveso je zcela běžné a dodnes pochopitelné. Lexikální databáze uvádí velké množství tvarů různého pravopisu (*studirovati, študírovati, ...*). V tomto případě jde o adaptaci německého slovesa *studieren* přejatého z latiny.

*Svátek světiti je (...) stkvostně panketyrovati (...)*¹²⁰ – V lexikální databázi se vedle tvaru *panketýrovati* nachází i znělá podoba *banketýrovati*, obě s významem „pořádat hostiny, jíst dobře či přes míru“. Opět jde o hláskoslovnou adaptaci přejímky z němčiny.

3.4 Plán syntaktický

Po stránce slovosledné se Hendlovo kázání nijak neodlišuje od dobové literární normy a shoduje se s ostatními analyzovanými texty. V zásadě kopíruje latinské vzory a přibližně zachovává slovosled s přísudkem na konci výpovědi:

nýbrž mnozí shromážděný jste, Boha a (...) v prostřed vás máte, s. 5;

proti rozhněvanému Bohu na motlitbě tak dlouho stojejí, s. 10;

abyste náležitě vrchnosti poslušnost prokazujíc (...) protivný nebyli, s. 15.

Hendl se od tohoto unifikovaného systému odchyluje pouze v situacích, kdy je nějaká část výpovědi důležitější pro celkový smysl. V takovém případě se autor přibližuje běžnému novočeskému slovosledu a réma věty odsouvá určité sloveso.

ať ouzkost všelijakého kříže ať k zemi snižuje vaše ramena, s. 9;

Nelíbí se svatým chlípná procházka, (...), s. 12;

ale že lidské ouzkosti, potřeby, nedostatky jsou mnohé a veliké, s. 14.

Kromě tohoto typu odchylek je určité sloveso odsouváno ze své nejobvyklejší

¹¹⁷ Hendl, 1709, s. 3.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 5.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 6.

¹²⁰ Tamtéž, s. 11.

pozice ve větě také spojovacími výrazy nebo větnými členy, jichž se týkají připojené vedlejší věty:

*s (...) potěšením **spatřuji** v tomto chrámu Páně, jenž na vrchu (...), s. 5;*

*jak šedý **bude** těm, jenž se vynasnažují, s. 6;*

*utrhačný protivníku, **pověz** nám, co je svátek světiti, s. 11.*

4. KNÍŽE POKOJE¹²¹

4.1 Obecný výklad

Kázání označené titulem *Princeps Pacis* z pera čachrovského faráře Františka Jana Nepomuka Svobody je věnováno pánu Janu Frydrychu Neumannovi z Neubergu, radovi císaře Karla VI., v pokorné a latinskými citáty překypující dedikaci, v níž se sám autor tituluje „*duchovním služebníkem jeho milosti*“.¹²² Text kázání byl vytištěn roku 1715; stejně jako u předchozího kázání se tak stalo v tiskařské dílně Jana Václava Helma.

Autor jako hlavní motiv kázání určil výklad života svatého Tomáše Akvinského, jehož *zve učitelem andělským a knížetem pokoje*.¹²³ Světcovy osudy detailně rozebírá na příkladech z Bible a na mnoha místech světcův život dokonce přirovnává k podobným událostem ze Starého zákona.¹²⁴ Svoboda nabádá své recipienty k následování příkladu svatého Tomáše, důrazně varuje před pýchou¹²⁵ a podotýká, že pro spasení duše není důležité bohatství či světská moc a síla, ale pokora a bohabojnost. Autor v souhře s katolickou věroukou vykládá titul *kníže pokoje* s důrazem na oprostění se od všeho materiálního a hyperbolizuje ho ve významu moci duchovní. Tomáš Akvinský je zde představován jako obránce chudých a vdov, který zachrání kajícíky před d'áblem a přinese jim věčný pokoj.¹²⁶ Tyto obsahové prvky kázání jsou v souladu s konceptuálním slohem jitiřeny množstvím symbolů a obrazů.

Svoboda vytvořil kázání přeplněné citacemi a doklady tvrzení z uznávaných autorit. Souvislý český text je prokládán velkým množstvím latinských sentencí i starších českých citací, čímž je často narušeno plynutí textu a znesnadněno jeho pochopení případnými recipienty. Přináší to i problémy z hlediska lingvistické analýzy, neboť je nutno posoudit, která část je starší citací a která je vlastním slovem autorovým. Naštěstí je tento rozdíl na mnoha místech naznačen typografickou úpravou – latinské pasáže jsou podle dobového úzu vytištěny antikvou, starší české citace pak zdobenou novogotickou frakturou.

¹²¹ Celý název kázání je v oddíle Primární prameny.

¹²² Svoboda, 1715, dedikace.

¹²³ Tamtéž, s. 3.

¹²⁴ Tamtéž, s. 2.

¹²⁵ Tamtéž, s. 8.

¹²⁶ Tamtéž, s. 13.

4.2 Plán fonologicko-morfologický

4.2.1 Kvantitativní odchylky

V Svobodově kázání lze nalézt poměrně hojně odchylky samohláskové kvantity v kořeni sloves. Při posuzování této relativní četnosti je potřeba si uvědomit, že kázání bylo primárně mluveným stylovým útvarům, a tudíž se případné výslovnostní nepečlivosti či oblastní odchylky mohly odrazit v psaném textu. Svobodova kvantita samohlásek projevujíc se především v kořeni slova se oproti ostatním analyzovaným textům týká všech samohlásek s pochopitelnou výjimkou dvojice *o/ó* (*přemahá*, s. 6; *rozraží*, s. 8; *nalezá se*, s. 4; *bérou*, s. 5; *pozdvíhuje*, s. 8; *vykříkl*, s. 9; *radůj se*, s. 13). Přirozeně je nutno podotknout, že mnohé z těchto příkladů odpovídají dobově platným lexikálním formám těchto sloves a nijak nevybočují z dobové normy. V několika případech se může jednat i o autorskou či tiskařskou chybu.

Kromě odchylek v kořeni lze v textu kázání nalézt i časté dloužení v 1. os. sg. indikativu přítomnosti:

(...) *slovíčko exulto, plesám, stojí v Písmě s. 115; slovíčko gaudeo, radují se, s. 115; slovíčko (...), s. 1.*

Ze zde uvedeného latinského originálu a jeho přímého překladu do češtiny jasně vyplývá zmíněná první osoba. I v ostatních případech se toto dloužení týká pouze třetí slovesné třídy s kmenotvorným sufixem *-j-* (já *obětují, dedícírují*, obě v dedikaci; *osmělují se*, s. 1; *opakují*, s. 3; *zpytují sobě*, s. 5; ...).

4.2.2 Kmenotvorný sufix 4. slovesné třídy

Problematika kmenotvorného sufixu čtvrté třídy je způsobena samotnou podstatou přední vysoké hlásky *i/i*, která často podléhá kvantitativním změnám. Ve Svobodově textu lze nalézt některé příklady, ve kterých se kmenotvorný sufix odchyluje od očekávaného tvaru:

co nevidíte tři polovičný měsíce na nebi, s. 2;

A já se nemám veselít, s. 3;

V tom nechybím, vědouc, že (...), s. 5;

až samého Boha k lítosti, že vás stvořil, uvádíte, s. 6.

Bohužel v těchto nesoustavných případech nelze vyloučit tiskařskou chybu, protože například tvar *nechybím* se na straně páté objevuje ještě jednou, tentokrát se správnou kvantitou (*nechybím*), byť v originálním pravopise s oběma tvrdými y.

4.2.3 Složené tvary préterita

Podobně jako v ostatních analyzovaných textech i Svoboda využívá jak dlouhé (forma s pomocným *jest*), tak i krátké (forma bez pomocného slovesa) tvary indikativu préterita pro třetí osobu singuláru. Má původní domněnka směřovala k tomu, že autorovo používání těchto rozdílných tvarů má hlubší významový smysl. Tato teorie se zakládala především na několika následujících příkladech:

Že nad sebou titul královský jest měl a skrze to z katedry kříže učil, aby všechny korunované hlavy štědrost milovali, s. 5. Kazatelský odkaz na prvek z života Tomáše Akvinského v tomto souvětí využívá odlišných tvarů préterit a je zde přítomen jasně citelný významový rozdíl bez ohledu na shodný vid. První slovesná forma (*jest měl*) nese silný stavový význam a svým charakterem odkazuje na původní perfektum. Druhé určité sloveso (*učil*) pak již má význam procesu shodujíc se ve větší míře s préteritem, jak ho chápeme v současné době.

(...) *ale to vím, že nešťastný den jest byl 7. měsíce ledna 1462, když (...) vycházející kométa druhého roku hrozný mor jest přinesla*, s. 11. V tomto konkrétním případě a v celé následující pasáži na straně jedenácté a dvanácté je využit dlouhý tvar préterita pro vyprávění dávno minulých událostí s omezeným dopadem na dobovou realitu (opakující se iniciální heslo *Nešťastný den jest byl...* podporuje dojem kroniky). Tento kontext by mohl odkazovat na využití plusquamperfekta zvláště proto, že se ve Svobodově textu čistý předminulý čas nevyskytuje.

Po srovnání všech příkladů výskytu dlouhého a krátkého préterita v kázání *Kníže Pokoje* a po porovnání s příklady v ostatních analyzovaných textech stejného období jsem však byl nucen domněnku o specifickém významu složeného tvaru préterita zavrhnout. Ostatní příklady obsažené ve Svobodově kázání totiž neodpovídají žádné zvláštní funkci a autor je střídá patrně ze stylistických důvodů, čímž se neliší od ostatních dobových textů ani od situace nastíněné v relevantních mluvnících.¹²⁷

za svou nejmilejší matku ctil jest Patientiam – trpělivost, s. 5;

(...) *svíčku, až dohořívše zhasla, necítíl, když 118 kněh a knížek (...) jest podivně osvítíl*, s. 9, 10;

nebo on měl jest sobě anděly sloužící, měl je sloužící pro (...), s. 6.

V posledním příkladu jsou dokonce formy daného slovesa použity rozdílně v rámci jediného souvětí.

¹²⁷ Srov. příslušné kapitoly o Constantiově a Rosově mluvnici.

4.4.4 Infinitivy

Ani z hlediska využití infinitivních forem se Svobodův text nijak neodlišuje od dobové normy popsané v mluvnicích. Relativně pravidelně střídá neurčité tvary zakončené na *-ti* i tvary zakončené pouze souhláskou *-t* (*nazván býti* v dedikaci; *máš býti*, s. 4; *chcete slyšet*, s. 10; *mluviti nechci*, s. 12; *abyste říci mohli*, s. 13; ...), byť celkově mírně převažují delší tvary.

Od Hendlova textu *Čtrnácte pomocníků* se však odlišuje ve formách futura. Pro složený tvar budoucího času různých slovesných osob používá pouze starší a delší formu zakončenou na *-ti*:

celou církev římskou osvětcovati bude učením svým, s. 2;

když hříšník chtíti bude, s. 11;

(...) *v pokoji již jednou spáti a odpočívati budu*, s. 13.

Za speciální zmínku stojí věta ze strany šesté, ve které se objevuje podivný tvar využitím i významem odkazující na infinitiv: (...) *oni tělo, ty ale duši nevinnou chceš zabítí*.¹²⁸ Tato odchylka se v textu objevuje pouze jedinkrát, a proto ji nelze považovat za nic jiného, než za drobnou tiskařskou chybu.

4.4.5 Přechodníky

Svobodův text není rozsáhlý, co se rozsahu textu týče, a přesto nese velké množství myšlenkového obsahu, proto je pochopitelné, že autor často využívá přechodníkových konstrukcí ke zhuštění výpovědí. Z tohoto hlediska je kázání značně unifikované a většina použitých tvarů spadá do kategorie Rosova *obecného rodu*.

(...) *hlavu obrovu nesouc, slavně do Jeruzaléma se navracel*, s. 2;

V tom nechybim, vědouc, že Tomáš Akvinský (...), s. 5;

ale sedí, ačkoliv slavný doktor čtouc bratrům svým (...), s. 8;

Ale Tomáš dokazujíc, že on jest kníže pokojný, s. 10;

který z koně padnouc, od očitě smrti jsi vysvobozen, s. 12.

Kromě *obecné* formy se v kázání také nesystematicky objevuje forma odpovídající plurálu s rozšířenými sufixy *-ouce* či *-íce*. Kromě pasáží doslovně přejatých ze starších autorů, ve kterých je tato plurálová forma velmi častá a většinou chybně použitá, ji sám Svoboda využil pouze na dvou místech. V prvním případě je tento tvar na šesté straně dosazen správně do vazby s množným číslem: *Styd'te se*

¹²⁸ V původním pravopise má tvar podobu *zabitj*.

*šedesátníci, kteří zapomenouce na slova (...)! V druhém případě, v rozsáhlém souvětí na osmé straně Svoboda chybuje a používá přechodníkovou formu množného čísla pro rod mužský: Tomáš (...) běží ale od jednoho stolu k druhému, **sloužíce** v refektáři pařížským bratřím svým (...).*

Jak vidno, Svoboda následuje dobovou normu a tvoří přechodník přítomný i od dokonavých sloves, byť přechodník minulý ve svém textu také na několika málo místech používá, aby zdůraznil souslednost dějů jednoho za druhým:¹²⁹

*(...) porci sobě od úst utrhl a ji **davši** [třem] hladovým zázračně všechny tři od malomocenství uzdravil, s. 5;*

*když láskou boží plápolajíc svíčku, až **dohořívše** zhasla, necítil, s. 9.*

Kromě těchto s-ových participií však podobně jako v předchozím kázání vyjadřují děj blíže předcházející ději hlavnímu i některá participia *nt*-ová utvořená z dokonavých sloves.

*ze všech měst izraelských **vyjdouce** proti němu ženy zpívaly, s. 2;*

***odhodice** veškeren oděv svůj umřel, s. 5;*

*Však v zpytování (...) **pozdvíhnouc** očí mých k nebi volati musím, s. 7.*

4.3 Plán lexikální

Svobodovo kázání se vyznačuje velkým množstvím latinských citací, v nichž se v některých pasážích ztrácí sám český text. Autor se snaží podepřít své vývody doklady z latinských autorit, ozvláštňuje svůj výklad latinskými termíny a i jinak kombinuje české a latinské lexikum věren konceptuálním efektům. Často přechází z latiny do češtiny a naopak v rámci jediné věty. Tyto jazykové mutace se však týkají sloves pouze okrajově, neboť Svoboda patrně nechtěl pro vyznění kázání důležitý dějový význam zamlžovat latinským lexikem. Z uvedeného důvodu se v českých částech Svobodova kázání vyskytuje pouze zanedbatelné množství sloves, která by se dala považovat jako přejatá.

Taktéž česká slovesa obdivuhodným způsobem odpovídají dobové normě a přes nespornou bohatost Svobodova slovníku žádným speciálním způsobem nevybočují z běžné řady. Z dnešního pohledu může být považován za zvláštní snad pouze následující vzorek sloves:

Slovesný tvar *vynacházím* (s. 6) se vyznačuje konceptuálně exponovanou a

¹²⁹ Ani jeden z tvarů participia *s*-ového neodpovídá svou formou příslušnému rodu.

v podstatě samoučelně zdvojenou prefixací. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny¹³⁰ však toto sloveso uvádí jako zcela běžné s očekávatelným významem „nacházet něco nově či překvapivě“.

Tvar *odsilá* (s. 6) překvapuje opět svou předponou, byť se významem shoduje s běžnějšími *posílat* a *vysílat*. Podle lexikální databáze jde také o běžné sloveso, ovšem je na místě upozornění, že v některých dobových kontextech může nabývat významu „odkazovat“.

Posledním slovesem, které ze současného pohledu poněkud vybočuje je foneticky zcela obvyklý infinitivní tvar *bejt* (s. 11) s typickou diftongizací. Současného recipienta však nepochybně zarazí Svobodův pravopisný úzus.

4.4 Plán syntaktický

Kvůli již zmíněnému velkému množství cizích citací, kterými je kázání nasyčeno, je obtížné v textu dekodovat autorovy obecné syntaktické sklony i jejich případné zvláštnosti. Všeobecně se užívání sloves v Svobodově kázání výrazněji neliší od stavu v ostatních analyzovaných textech. Autor, používá většinou slovosled řídicí se patrně latinskými vzory, umisťuje určitá slovesa vyjadřující hlavní děj na konec větovpovědi. Tento princip je zachováván jak ve větách hlavních, tak i vedlejších.

Bonus, dobrý nazvaný, dobré noviny duchem prorockým nese, s. 2;

(...), *že on ani k věčným rozkošem přijíti nežáda*, s. 7;

Icarus od sedláků zabit proto jest, že ten den nešťastný byl, s. 11.

Častěji než ostatní autoři se však Svoboda uchyluje k přirozenějšímu českému slovosledu založenému na aktuálním větném členění¹³¹ a klade určité slovesné tvary na místa, kde jsou ze současného pohledu očekávatelná. Tato druhá tendence v kázání je patrně způsobena stylovým vyzněním textu. Svoboda se ze všech analyzovaných autorů nejvíce obrací na své případné publikum, často se zde objevuje imperativ pro druhou osobu plurálu, nejrůznější oslovení skupin a další kontaktní prostředky, včetně impulzivního vyjadřování autora vlastního emočního stavu:

A já se nemám veselit! s. 3;

kdo jest medle v bdění bedlivější a v bedlivosti bdělejší nad Tomáše? s. 6;

sem pod'te, utlačený vdovy a sirotci, s. 13;

¹³⁰ Dále jen *lexikální databáze*, viz <https://madla.ujc.cas.cz/>.

¹³¹ Současná teorie *aktuálního větného členění*. Srov. Čechová (2000, s. 259).

Veselte se všichni vespolek, Tomáše Akvinského ctitelové, s. 14.

S umístěním *verba finita* ve výpovědi úzce souvisí i pozice nepřízvučného klitika *se*, které je podle současných teorií umísťováno za první větný konstituent. I v tomto případě Svoboda svůj slovosled variuje v závislosti na tom, kam klade určité sloveso. V případě, že je sloveso odsunuto na konec výpovědi, drží se ho i příslušné klitikum (*na obra Goliáše směle se rozběhl*, s. 1; (...) *v oplzlostech tělesných tak se topíte*, s. 6; *hlad hrozný v Čechách se začal*, s. 12; ...). V opačném případě je pozice klitika *se* řízena přirozeným pravidlem českého slovosledu (*vesel se matko nejmilejší*, s. 3; *Bůh se protiví pyšným*, s. 8; *o to se nepřím*, s. 11; ...).

5. KORÁB NOĚMOVÝ¹³²

5.1 Obecný výklad

Symbolický výklad historie královského města Plzně byl ve formě kázání přednesen při významném výročí, jež oslavovalo skončení městského obléhání husitskými vojsky v roce 1434.¹³³ Páter Adam Kratochvíle ve svém kázání oslavil hrdinskost plzeňských měšťanů i jejich příkladné lpění na příslušnosti ke katolickému táboru v nejistých dobách chaotického 15. století. Vyzdvihuje také jejich poslušnost katolickým králům, zejména Zikmundovi Lucemburskému a jeho habsburským nástupcům.

Kratochvilovo kázání bylo předneseno 8. května 1718 a vytištěno v tiskárně Jana Václava Helma na Starém Městě pražském.¹³⁴ Za pozornost stojí bohatě pojatá dedikace plzeňským konšelům, která oplývá množstvím superlativů a uctivých přizvisek. Jako nejponíženější služebník pánů *urozených, udatných a vysoce učených*¹³⁵ se autor hrdě hlásí k dobově aktuálnímu konceptuálnímu slohu. Jeho text překypuje symboly, emotivními pasážemi a extatickými zvoláními. Zdařile v sobě mísí historické informace, četné biblické citace i stylistické prvky typické pro kázání. Kratochvíle využívá biblické motivy účelově a neslouží mu pouze jako dekorace. Přirovnává události spjaté s Plzní k příběhu o Noemovi, paralely důsledně vykládá a rozvádí do nejširších podrobností, aby chválil historické chování plzeňských měšťanů. Právě toto skládání poct však Kratochvilovi z uměleckého hlediska nejvíce škodí, neboť se vzdává vší objektivnosti a do pozadí odsunuje i sdělnou a estetickou funkci. Dokonce i v kázáních běžný důraz na oslovení širokého publika se ztrácí v porovnání s Kratochvilovou snahou potěšit městskou vrchnost.

Kázání *Koráb Noěmový* je rozčleněno do tří částí. Na počátku stojí na čestné pozici výše zmíněná dedikace konšelům. Text posléze pokračuje obsáhlejším úvodem,¹³⁶ v němž autor vysvětluje své pohnutky ohledně připodobnění města k arše Noemově. Samotný obsah kázání ve třetí části¹³⁷ však není nijak významně myšlenkově oddělen a víceméně přímo navazuje na Kratochvilův úvod. Text je prokládán mnoha cizojazyčnými citáty především z latiny, avšak autor ihned tyto pasáže buď přímo

¹³² Celý název kázání je v oddíle Primární prameny.

¹³³ David, 1996.

¹³⁴ Kratochvíle, 1718, titulní list.

¹³⁵ Tamtéž, s. 3.

¹³⁶ Tamtéž, s. 4.

¹³⁷ Tamtéž, s. 8.

překládá, nebo alespoň parafrázuje a interpretuje tak, aby byl jejich význam zřejmý i jeho nevzdělanému současníkovi. Kromě těchto citátů však v porovnání s rámcem konceptuálního slohu není kázání zatíženo množstvím cizojazyčného lexika.

5.2 Plán fonologicko-morfologický

5.2.1 Fonetické odchylky

Proti relativně unifikovanému tvarosloví Jana Floriána Hammerschmida ze samého počátku 18. století se Kratochvilova čeština jeví jako značně rozkolísaná. Podobně jako v předešlých analyzovaných textech se v kázání vyskytuje kolísání v oblasti kvantity vokálů.

První kategorii tvoří slovesné tvary, u nichž dochází ve srovnání se současným stavem ke ztrátě kvantity v kořeni slova.

*Nasledoval na to věk čtrnáctý, (...).*¹³⁸ Sloveso *následovat* se v textu kázání vyskytuje v několika variacích a v několika kontextech, avšak vždy obsahuje iniciální slabiku krátkou, tudíž se dá vyloučit tiskařská chyba. Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny¹³⁹ z 24 záznamů tohoto slovesa obsahuje pouze dva se stejně krátkou iniciální slabikou. Kratochvilova verze je tedy sice minoritní, ale srovnatelná s dobovým užíváním tohoto slovesa.

Ostatní případy změny kvantity vokálu v kořeni slovesa jsou méně jednoznačné. Jako vždy se nejčastěji týkají hlásky *i/í* (*nazyvá, rozšřřovali, počítali, začínal, líl se, vzbuzení býli*), ale vyskytují se i obměny samohláskové dvojice *a/á* (*pomahej, abych vyjadřil*). Všechny zde zmíněné formy se však v kázání objevují pouze jedinkrát, proto je obtížné stanovit, zda se jedná o náhodné opomenutí či skutečný výslovnostní úzus autorův. Domněnku o chybách však silně podporuje nezvyklý tvar *býli* na straně 18.

Odchylky kvantity se týkají taktéž kmenotvorných sufixů. Z tohoto hlediska je zvlášť problematická čtvrtá slovesná třída s prezentním kmenotvorným *í* :

*(...) jak ho jednou horlivou motlitbou **zbudiš**, (...), s. 7;*

*Ať se zase ke mému předsevzetí **navrátím**. s. 11;*

*(...) tak vás **nabízi** a ponouká žalmista Páně, (...), s. 20.*

Ve všech uvedených případech došlo ke krácení kmenotvorného sufixu, a to na vzorku všech osob singuláru. Čtvrtá třída však kolísá v celém textu a lze zde nalézt

¹³⁸ Kratochvile, 1718, s. 6.

¹³⁹ <https://madla.ujc.cas.cz>

množství příkladů se zkrácenou i nezkrácenou samohláskou v prezentním kmeni.

Nejzajímavější jsou odchylky koncovek jednotlivých slovesných tvarů. Zde dochází především k dloužení finálního *i* v 1. osobě sg. indikativu prezentu u třetí slovesné třídy, například:

*Nepochybují, že také pro zachování (...) prosil.*¹⁴⁰ Ač by tento tvar připomínal třetí osobu plurálu, z kontextu vyplývá, že nepochybuje sám autor, tudíž se tu recipient setkává s prostou ich-formou, jež podporuje dojem zapálenosti autora pro téma. Toto dloužení finálního *i* v první osobě singuláru lze nalézt na více místech v kázání; jiný příklad lépe dokládá závěr o dloužení v první osobě:

*(...) mé kosti (...), které také po smrti mé v tomto staro-katolickém korábu složitě vinšují a žádám.*¹⁴¹

Přestože adjektiva netvoří hlavní téma této práce, je možné upozornit i na kolísání kvantity v tvarech dějových adjektiv procesuálních vzniknuvších z přechodníku přítomného. U Kratochvíleho se objevují jak tvary s krátkým *i* (*kolébající se loď*, s. 4; *nemastná, peklem zapáchající šiško*, s. 13; *triumfujícím nápísem*, s. 15; ...), tak méně časté formy s dlouhým *í* (*povstávající vlny*, s. 8; *následující císařové*, s. 18; ...).

5.2.2 Konkurence tvarů pasiva a jmenných přísudků se sponou

Používání pasivního paradigmatu sloves je v slovanských jazycích (a potažmo i v češtině) problematické a oproti jiným indoevropským jazykům řídké.¹⁴² I v barokních mluvnicích je pasivum odsouváno jako méně podstatné.¹⁴³ Opisný trpný rod využívající *t-* nebo *n-*ová participia se také dostává do střetu se jmennými přísudky se sponou, které jsou tvořeny pomocným slovesem *být* a slovesnými adjektivy. Tato tvarová konkurence se projevuje i v Kratochvilově kázání. Jasně zde převládají slovesná adjektiva se složeným skloňováním nad tvary participií s jmennou deklinací:

(...) skoro v hlubokosti moře zachvácení jsme, s. 4;

[duše], kteréby byli s těmito nečistými vodami (...) zadávené, s. 6;

(...) ostříhal nohy vaše, byste chycení nebyli, s. 17.

Tato převaha je zřejmá v plurálu, kde se kromě jediné výjimky nevyskytuje dokonce žádné čisté opisné pasivum a všechny pasivní významy jsou realizovány

¹⁴⁰ Kratochvíle, 1718, s. 13.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 7.

¹⁴² Bičovský, 2009, s. 56.

¹⁴³ Srov. například poznámka Rosova o neobratnosti českého opisného pasiva.

pomocí jmenných přísudků se sponou bez ohledu na osobu či čas a způsob. Jediná výjimka se týká následujícího příkladu a váže se na neutrum, které si proti zbývajícím rodům zachovává větší přichylnost k čistému opisnému pasivu:

*(...) vaše privilegia pro vaši věrnost (...) **podtvrzena** jsou, s. 18.*

V tvarově pestřejším singuláru nacházíme pouze jediný případ maskulinního participia (*byl odražen, s.13*) a jeden případ femininního tvaru participia (*začala býti naplněna, s. 8*). Trpný rod potřeboval Kratochvíle vyjádřit u celkem čtyř neuter, z toho ve dvou případech využil čisté opisné pasivum (*at' jest dovoleno, s. 3* a *zachváčeno bylo, s. 8*). V ostatních výskytech trpného rodu v singuláru je použita forma jmenného přísudku se sponou. Tato tendence koresponduje se současným hovorovým územ a odráží i vývoj trpného rodu v češtině, v němž se projevuje postupná unifikace participií pod složené adjektivní sklonění.

5.2.3 Kolísání infinitivních tvarů

Podle Rosových vývodů je možné používat podle libosti infinitivy zakončené na *-ti* nebo *-t*. Stejně jako v ostatních kázáních i u Kratochvíleho toto zakončení v hojně míře kolísá:

*Komu bych toto město (...) **přirovnati** mohl, s. 2;*

*(...), že církev svatá nic **naříditi** nemůže, s. 6;*

*sama se jim (...) **zdáti** bude kratochvíle, s. 7;*

*At' mně tedy jest dovoleno toto (...) město v jednom korábu **představit**, s. 3;*

*husitské husy začaly (...) svým jedovatým jazykem **štěbetat**, s. 6;*

*nebude **dřímat** ani **spát**, s. 7.*

Z uvedených případů reprezentujících celou škálu výskytu infinitivů v Kratochvilově kázání je patrné, že volba zakončení nemá význam syntaktický, morfologický (složená futura s obojím tvarem) a vzhledem k prozaičnosti textu ani metrický. Jediný zbývajcí motiv tohoto kolísání je stylistický, neboť Kratochvíle různá zakončení infinitivů nepravidelně a – zdá se, že – nekoncepčně střídá, používaje je jako rovnocenné varianty.

5.2.4 Kolísání préterit třetí osoby

Tvary složeného préterita využívá Kratochvíle opět velmi nesoustavně a nahodile. V úvodních pasážích kázání, kde popisuje církevní historii s důrazem na různá kacířská hnutí, se často objevuje vyprávěcí třetí osoba préterita, u které variuje

forma bez pomocného slovesa *být* (on *zbouril*, s. 6) nebo s tímto komponentem (*jest vkořenil*, taktéž s. 6). Kratochvile řadí tyto tvary bez zřejmého důvodu vedle sebe, například na straně 5 čteme souvětí:

Ještě ta bouřka nezašla a již v pátém věku mnohem větší příval se strhl, když Pelagius veliký díl církve svaté jest podvedl, všechny dobré skutky (...) vůli naší přičítající.

Z tohoto příkladu je vidět, že výběr forem préterita se nemohl řídit hlediskem morfoloogickým (všechna slovesa jsou ve třetí osobě singuláru indikativu préterita a jsou shodně perfektivní). Z dalšího příkladu je patrné, že tento jev není ovlivněn ani syntaxí výpovědi, neboť forma s pomocným slovesem se běžně objevuje i v hlavních větách (pro názornost opět příklad ze strany 5):

Jovinianus pannenství Rodičky boží zamítal. Priscillianus Dábla za původ celého světa jest vyhlašoval.

Tato dvojice vět také dokazuje, že se zde nejedná o žádný prvek předčasnosti či následnosti, jehož původ by bylo možné nalézt v latinské souslednosti časové.

Jediným zbývajícím řešením tak zůstává hledisko stylistické, čemuž by odpovídalo i řazení jednotlivých dějů. Z velkého počtu préterit obsažených v Kratochvilově symbolickém výkladu historie je pouze malá část v plné formě préterita s pomocným slovesem. Tento široký tvar se však téměř bez výjimky nevyskytuje osamoceně, ale pouze v delších vyprávěcích pasážích, kde se hromadí préterita. Zdá se tedy pravděpodobné, že Kratochvile účelově využívá širší tvar pro ozvláštnění morfoloogické stránky textu zcela ve shodě s konceptuálním požadavkem na bohatost jazyka.

5.2.5 Přechodníky

V obecném rámci používání transgresivů se Kratochvile drží dobové normy. Při tvoření nerozlišuje dokonavost či nedokonavost sloves (*rozhněvaje se*, s. 12 – part. *nt-ové* od dokonavého slovesa; *patřivše*, s. 16 – part. *s-ové* od nedokonavého slovesa), ačkoli přechodník přítomný od dokonavého slovesa získává schopnost vyjádřit děj předčasný oproti ději určitého slovesa, jak je patrné z následujících příkladů.

koráb (...), když proti všelikému (...) šťastně odolajíc, všechny putky a protivenství (...) přemahá, s. 7;

David jednoho času rozhněvaje se na Jebuzejský, řekl sobě zamordovati je všechny, s. 12;

Žižka, nepřítel náboženství katolického rozhněvaje se náramně (...), oblehl je před smrtí svou, s. 13.

Kratochvile rodovou náležitost tvarů buď dodržuje, nebo častěji inklinuje k Rosovu *obecnému* rodu (již zmíněný *koráb odolajíc, s. 7; vlny se přenášejíc, s. 8; král judský vidouc, s. 12; svatý zápasíc, s. 13; kosti mluvíc, s. 17; ...*).

V kázání však lze dohledat jistou tendenci k širšímu využití dostupných tvarů se specifickým tvořením. Oproti předcházejícím analyzovaným textům jsou častěji použity tvary pro rod mužský tvořené z kmene přítomného pomocí finálního sufixu (rodové koncovky) *-e* (*doufaje, s. 3; chtěje, s. 6; říkáje, s. 13; předpokládaje, s. 18; ...*). Ve větší míře se také objevují tvary pasivních přechodníků s komponentem *jsouce* (*jsouce postavení, s. 4; jsouce zahanbení, s. 11; naklonění jsouce, s. 18; ...*).¹⁴⁴

V kontextu tohoto v podstatě systematického používání transgresivů v Kratochvilově kázání se vyskytuje pouze omezený počet odchylek. Všechna *s*-ová participia se objevují ve formě plurálu (*já patřivše, s. 16; Noě sebravše, s. 17*) a patrně pod vlivem zvukomalebné aliterace také najdeme na straně 9 slovní spojení:

až samé nebe, nemohouce již snésti dlouhý pekelný dejm (...).

5.3 Plán lexikální

5.3.1 Vidové variace

Jako celek nevykazuje Kratochvilovo slovesné lexikum žádné významnější zvláštnosti. V hojně míře se sice v kázání objevují latinské citáty, mnohdy i velmi rozsáhlé, ty jsou však vzápětí překládány či parafrázovány do dobové češtiny. Jiné cizojazyčné kontaminace slovní zásoby jsou omezeny, a to včetně výpůjček z němčiny.

Je možno tu upozornit na některé odchylky dobového lexika od dnešního stavu. Často se vyskytují tvary lišící se svým videním, které jsou tvořeny za pomoci perfektivizačních prefixů:

*(...) ale když mezi Egyptčany se tak pracovitě obrániti musil.*¹⁴⁵ Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny¹⁴⁶ zná toto sloveso jako dokonavou verzi slovesa *brániti se*. Jedná se o synonymickou prefixaci k dnešnímu *ubránit se*.

*Běda nám bdějícím, když ty nad námi zdřímáš.*¹⁴⁷ Přes příslušnost k páté

¹⁴⁴ O složeném pasivu viz výše kapitola Konkurence tvarů pasiva na straně 49 této práce.

¹⁴⁵ Kratochvile, 1718, s. 2.

¹⁴⁶ <https://madla.ujc.cas.cz>

¹⁴⁷ Kratochvile, 1718, s. 4.

slovesné třídě je sloveso dokonavé s významem „zdřímnout si, usnout“.¹⁴⁸ Mluvčí současné češtiny by v tomto kontextu pravděpodobně použil tvar *usneš* nebo *zdřímneš si*.

Ponavrhl něco jsem ve svém předsevzetí o kostích Adama, (...)¹⁴⁹ Zde se objevuje dokonce dvojitá prefixace, která způsobuje jasně dokonavý vid slovesa. Vokabulář webový zná jen sloveso *navrci* ve významu „napovědět, nadhodit v řeči, naznačit“, lexikální databáze uvádí tento tvar jako alternativu ke staršímu slovesu *ponavrci*.¹⁵⁰

5.3.2 Kolísání sloves v rámci slovesné třídy

V Kratochvilově textu se vyskytují i případy, které vypovídají o vývoji slovesných tvarů v rámci tříd. Nejviditelnější je toto variování u čtvrté slovesné třídy na slovesu *musit/muset*, u něhož je i v současné normě povoleno dvojitá *l*-ové participium.¹⁵¹ Kratochvilovy tvary taktéž kolísají mezi oběma variantami (*musil*, s. 2; kondicionál *aby musil*, s. 5; *musela*, s. 8; opět *musili*, s. 11; ...).

Z hlediska současného vymezení čtvrté třídy je neobvyklý také tvar *utopějí* ze strany 7, který má koncovku typu *sází*. Lexikální databáze však uvádí pouze infinitiv *utopiti (se)* podle vzoru *prostiti*.

Podobnou odchylku ve tvaru 3. osoby sg. indikativu přítomnosti mají v Kratochvilově kázání i slovesa s infinitivní kmenotvornou příponou *-ova-* a s přítomným kmenem podle třetí třídy. Lze tak nalézt tvary typu *neodvracuje* a *svědčují* (obě s. 7). Imperfektivní sloveso *otvracovati* existovalo vedle *otvracěti* k perfektivu *otvrátiti* už ve staré češtině.¹⁵² Ke slovesu *svědčiti* existovalo ve starších vývojových fázích jazyka perfektivní *dosvědčiti* a imperfektivní *dosvědčovati*. Zdá se, že slovesný tvar *svědčují* předpokládající infinitiv *svědčovati* je spíše autorovým novotvarem.

5.3.3 Reflexivní zájmeno *sobě*

Při analýze slovesných tvarů v kázání vyšla najevo zajímavá skutečnost, která souhlasí se stavem v předcházejících analyzovaných textech. Kratochvile používá často reflexivní slovesa se zvrtným *se* i slovesa, která v současné češtině vyjadřují svou

¹⁴⁸ <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

¹⁴⁹ Kratochvile, 1718, s. 17.

¹⁵⁰ <https://madla.ujc.cas.cz>

¹⁵¹ <http://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=musit&Hledej=Hledej>

¹⁵² <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

zvrátnost pomocí jiného pádu, tedy se zájmenem *si*. Samotné reflexivní *si* se však v celém textu neobjevuje ani jedinkrát a je automaticky nahrazováno širší a zvukově výraznější variantou *sobě*.

*S velikým potěšením o tomto korábu (...) rozmlouvati jsem **sobě** umínil*, s. 7;

*Rozjímá **sobě** svatý Jan Zlatoušský velikou smělost*, s. 11;

*(...) s přísným poručáním, aby takové **sobě** vážili a při sobě nosili*, s. 17.

Kratochvíle využívá pouze delší zvrátné formy *sobě*, která je použitelná vždy a je nezávislá na jakémkoli jiném prvku gramatiky či lexika.

5.4 Plán syntaktický

5.4.1 Postavení slovesa ve větě

Při posuzování syntaxe kázání *Koráb Noëmový* je třeba si uvědomit, že šlo primárně o text stylu rétorického, jenž byl navíc zkomponován v obecně emotivním konceptuálním slohu. Kratochvíle se ve svém kázání snaží přidržovat humanistického slovosledu kopírujícího latinskou větnou stavbu. Určité plnovýznamové sloveso odsouvá na konec věty hlavní i vedlejší.

*Zase volati a křičeti ta rota kacírská s krkavcem **se opovážila***, s. 11;

*Nepochybují, že také pro zachování (...) před trůnem syna božího **prosil***, s. 13;

*(...), proto že mu ještě jediný zvíře, totižto velbloud **jest scházel***, s. 14.

Třetí příklad ukazuje, jak se tato tendence projevovala u složených slovesných tvarů, a nastoluje otázku, co bylo pro Kratochvíleho rozhodujícím faktorem, aby odsouval slovesné tvary na samý konec věty. V případě modálních a fázových sloves totiž dochází k tomu, že ne plnovýznamové, ale konjugované sloveso v určitém tvaru stojí na absolutním konci:

*(...), kdežto mezi jinými bludy **dokázati chtěli**, že církev svatá nic **naříditi nemůže***, s. 6.

Je patrné, že tendence ke slovesu na konci věty kolísá (někdy je finální určitý tvar plnovýznamového slovesa, jindy jen určitý tvar modálního nebo fázového slovesa; v některých případech dokonce autor přeskupuje sloveso ve větě zcela jinak – ke srovnání dále). Plynoucí závěr odkazuje na Kratochvílovu snahu přizpůsobit se dobové normě kopírující latinské styly. Tato snaha je však nekomplexní a autor jí nepřikládal významnou pozornost. Řídil se prostě poučkou, že sloveso má být na konci výpovědi, ale neuvažoval příliš nad funkcí či způsobem provedení této tendence.

Z uvedeného slovosledného pořádku se ve většině případů vymyká sloveso *být* (ať už jako plnovýznamové, nebo sponové) ve všech svých tvarech. Kratochvile je totiž často klade do výpovědi v souladu s přirozeným českým slovosledem:

Tři věci jsou v Písmě svatém velmi hodný památky, s. 2;

(...) jste sobě udatní plzenští měšťané dílem pod ochranou (...), s. 14.

Ani ostatní slovosledné principy Kratochvile nezachovává beze zbytku a často je porušuje především v pasážích, které se emotivně obracejí k případným recipientům kázání. Taktéž v místech textu, kde je plynutí důležité myšlenky významnější než gramatická struktura, se Kratochvile přirozeně přimyká k českému slovosledu a opouští latinské vzory.

David jednoho času rozhněvaje se na Jebuzejský řekl sobě: zamordovati je všechny a zkaziti město jejich, s. 12;

Ptají se zde vykladatelové Písma svatého, jaké (...), s. 15;

kteřížto jako jsou Vám zanechali krásné zrcadlo svých slavných skutkův, tak žádají od svých potomků (...), s. 19.

5.4.2 Postavení klitika se

Vetkání nepřízvučných částic do slovosledu kolísá podobně jako mnoho jiných prvků v Kratochvilově kázání. Problematika klitik přirozeně souvisí se snahou umísťovat slovesné tvary na konec výpovědi, čímž je narušována zvuková stránka české věty.

V třináctém věku se vyskytli jistý kacířové Waldenský, s. 6;

a jestli se domníváš, že (...), s. 7;

(...), tak dlouho se na ní rozvaluje, až ji buď vprostřed roztrhá, nebo se po stranách (...) provalí, s. 11.

Jak vidno, Kratochvile se ve většině případů přidržuje českého systému a klade klitikum *se* za první konstituent věty. Někdy však veden tendencí odsouvat určité sloveso na konec věty umísťuje klitikum přímo před související sloveso, což vytváří zvukově překvapivé celky, které mohly být zkušeným rétozem využity k přilákání pozornosti posluchačů ke kázání.

čistá voda ve své krystalové kráse se vyprejšťovala, s. 8;

dost bylo, že jest se ukázal, s. 14;

Co koliv v té zemi skrze jiné se skazilo, s. 17.

Dá se pouze obtížně dokázat, že Kratochvile využíval umístění klitika *se*

záměrně. Pravděpodobnější je závěr, že poloha klitika vyplývala relativně náhodně z okamžitého příklonu k přirozenému nebo latinou inspirovanému slovosledu a že poloha klitika tedy těsně souvisela s umístěním určitého slovesa ve větě.

5.4.3 Vazba akuzativu s infinitivem

Při analýze Kratochvilova kázání narazíme na dvojici vět, jejichž syntax zcela neodpovídá systému českého jazyka.¹⁵³

Menotholité v Kristu Pánu vůli lidskou a božskou spolu býti nevěřili.

V sedmém věku Justinianus císař tělo Krista Pána smrteľné býti zapíral.

Obě věty svou formou i významem odpovídají latinské vazbě akuzativu s infinitivem, která se do češtiny obvykle překládá vedlejší větou předmětnou nebo řídčejí konstrukcí s dějovými adjektivy. Infinitiv původní latinské vazby pak stojí za přísudek a jméno v akuzativu je podmětem české vedlejší věty (*In quo templo canes pro aedituis esse, et sacrilegis tantum adlatrare fama ferebat.*¹⁵⁴ – Doslovný překlad: *Držela se pověst, že v tom chrámu byli psi za kostelníky a štěkávali na ony špatné svatokrádežné.*).

Výpovědi jsou umístěny v rozsáhlé pasáži, která se zabývá historií herezí proti katolické věrouce. Pravděpodobnost, že Kratochvile tuto část svého kázání překládal z nějakého latinského spisu, je vysoká, proto je možné, že při překladu nepostupoval v souladu s českou syntaktickou normou a ponechal skladbu těchto vět v originální verzi přeloživ pouze slovo od slova. Tomu by odpovídala i skutečnost, že přeložená vazba akuzativu s infinitivem se v textu kázání vyskytuje pouze v této historiografické pasáži.

¹⁵³ Obě věty Kratochvile, 1718, s. 5.

¹⁵⁴ Latinská citace v textu kázání je hned vzápětí dosti volně přeložena *V kterém chrámu psy za kostelníky a toliko proti svatokrádežníkům štěkávali* (Kratochvile, 1718, s. 14).

6. ZÁVĚREČNÁ SHRNU TÍ

6.1 Teoretická část

V první fázi práce byly analyzovány dobové mluvnice, jejichž vznik časově korespondoval s texty excerpovanými v praktické části. Zaměřil jsem se na trojici mluvnic.

Nejstarší je *Gramatika česká* Matouše Benešovského, která spadá do časového rámce humanistického. Je to práce v očividném zaměření a cílem, neboť se jedná o čistý výpis paradigmat bez autorských komentářů nebo vysvětlivek. Slovesné tvary jsou v ní mechanicky a analogicky množeny, aby bylo dosaženo co největšího možného počtu tvarů s úmyslem dokázat rovnocennost českého jazyka humanistické doby s klasickými systémy latiny a řečtiny.

V teoretické části následuje zhodnocení *Brusu jazyka českého* Jiřího Constantia. Tento barokní spis už svým názvem odkazuje ke snaze očistit tehdejší češtinu od nesprávných návyků a cizojazyčných kontaminací, byť je hledisko nacionální v moderním smyslu především ve srovnání s obdobím národního obrození výrazně potlačeno. Constantiova práce není pouhou sumou sebraného tvarosloví, ale také prací teoretickou s velkým množstvím poznámek a komentářů. Vyznačuje se především striktním odlišováním tvarů vhodných a povolených od tvarů nesprávných (tzv. *drtin*). V této očištné snaze však Constantius povoluje velké množství dublet.

Poslední probranou mluvnicí je *Čechořečnost* Václava Jana Rosy. Velký význam Rosův leží v jeho teoretickém rozpoznání českého a potažmo i slovanského systému vidů. Rozlišiv slovesa imperfektivní, perfektivní, frekventativní a iterativní se více méně shoduje se současnými teoriemi. Rosova mluvnice je také důležitá v oblasti participií, kterými se zevrubně zabývá.

6.2 Výzkumná část

Na podkladě informací shromážděných z dobových gramatik byly analyzovány slovesné tvary, jejich význam a použití ve čtveřici textů, jejichž vznik rámcově spadá do první čtvrtiny 18. století.

Historiografický spis Jana Floriána Hammerschmida *Sláva kostela Vyšehradského* se zaměřuje na církevní dějiny spjaté s Vyšehradem. Přes některé odchylky se relativně pevně drží dobové jazykové normy a jeho tvaroslovný systém je do značné míry unifikovaný pouze s malým množstvím odchylek. V hláskosloví se

místy vyskytuje nesystémová změna kvality vokálů (především krácení hlásky *i/i*), morfologie slovesných tvarů odpovídá stavu popsanému v mluvnicích (složené préteritum 3. osoby s pomocným *jest*, infinitivy zakončené sufixem *-ti*, bohaté tvary přechodníků). Hammerschmidova slovesa jsou z tehdejšího lexikálního hlediska umírněná, což svědčí o autorově příklonu ke staršímu humanistickému slohu a jeho nevraživosti vůči němčině. Ctě humanistickou tendenci i v syntaktickém plánu následuje v oblasti sloves příkladu latinského slovosledu a klade plnovýznamová slovesa na konec věty, pokud není některý větný člen z pohledu výpovědi důležitější. Zajímavé je postavení klitik, která se zmíněným slovosledným systémem kolidují vzhledem k tomu, že Hammerschmid jinak zachovává přízvuk a intonaci české věty.

Kázání *Čtrnácte pomocníků* je výborným příkladem konceptuálního slohu. Jeho autor páter Colmann Hendl využívá velkého množství symbolů a jeho jazykové prostředky jsou odpovídajícím způsobem zjitřené. Po fonetické stránce kázání obsahuje několik odchylek, opět především v oblasti kolísání kvantity přední samohlásky *i* (*proklínáme, utíká, pozdvíhl, ...*). Z morfologických zvláštností je potřeba upozornit na variování tvarů pomocného slovesa *být*. Hendl v souladu s Constantiovým *Brusem jazyka českého* používá jak formy s iniciálním *j-* (*jsme, ...*), tak i bez něj (*sme, ...*). V ostatních morfologických prvcích se kázání neliší od dobové literární produkce: objevuje se zde unifikace přechodníků k tvaru pro ženský rod (*nevážíc, klečíc, ...*) a kolísání infinitivních tvarů (*světit* proti *světiti*). Hendlovo slovesné lexikum je relativně ustálené a nevykazuje významné odchylky od dobového stavu. Oproti současnému stavu lze identifikovat větší množství sloves s časováním podle třetí třídy, vzor *kupuje*. Přejímky z němčiny jsou pouze okrajovou záležitostí. Syntax kázání kopíruje latinský slovosled a dochází proto k odsouvání určitého slovesa na poslední místo ve větě, pakliže není jiný větný člen z hlediska sdělení důležitější.

Farář František Jan Nepomuk Svoboda vytvořil výrazně konceptuální kázání *Princeps Pacis – Kníže Pokoje*. Jde o text přesycený citacemi a odkazy na nejrůznější autority, autor využívá latinských sentencí i celých úryvků a dokládá svá tvrzení a vývody. Po stránce fonetické se i zde objevují kvantitativní odchylky samohlásek. Týkají se jednak samotného lexika a příslušných kořených morfémů, ale i kmenotvorných témat čtvrté slovesné třídy (*nevidíte, veselít se, nechybim, ...*). Morfologie poměrně přesně zachovává dobovou normu nastíněnou v analyzovaných gramatikách, včetně kolísání tvarů préterita (*měl* proti *měl jest, ...*), infinitivních koncovek a rodové příslušnosti přechodníků – Svobodův text se ve velké míře příklání

k Rosově *obecnému* rodu transgresivů (*nesouc, dokazujíc, ...*). Z hlediska lexika je příznakový pouze velký počet latinismů, ovšem slovesné formy nejsou touto tendencí zasaženy a ve valné většině jsou domácího původu bez význačných zvláštností. Od ostatních probíraných textů se Svobodovo kázání odlišuje v rámci slovosledu, neboť autor upouští od následování latinských vzorů přecházející k přirozenějšímu českému slovosledu, což je patrně způsobeno důrazem na kontakt s případnými recipienty.

Poslední kázání je *Koráb Noěmový*, obrazný výklad historie královského města Plzně pátera Adama Kratochvíleho. Z mluvnického hlediska tento text vyniká především velkou rozkolísaností slovesných tvarů po všech stránkách, jež by se dala omluvit autorovou snahou klást důraz na obsahovou stránku sdělení. Fonetická a s ní spojená lexikální stránka vykazují na mnoha případech odchýlení od dobové normy a nesoustavné přimknutí k hovorovému úzu, ačkoli regionální prvek není zastoupen a směřuje k obecně českému stavu (já *nepochybují*, já *vinšují*, ...). Autor nezachováváje však ani jednu z rovin důsledně, nekoncepčně přeskakuje mezi stylistickými vrstvami jazyka. Jeho morfologie je taktéž neustálená. Bez ohledu na případnou stylistickou funkci střídá v mluvnicích povolené morfologické dublety (infinitivy na *-t* i na *-ti*, préterita třetí osoby s pomocným *jest/je/jsou* i bez něj, u přechodníků tvary rodově odpovídající i inklinující k *obecnému* rodu, ...). Kolísá i v používání pasivních tvarů, kde užívá vedle *t/n*-ových participií též slovesná adjektiva rezultativní pasivní. Stejně jako předcházející autoři v syntaktické rovině následuje latinské vzory a klade určité sloveso na konec výpovědi. Avšak opět tak činí nedůsledně, protože se v textu objevují i jiné variace (určité sloveso odsunuto plnovýznamovým a naopak), a dokonce i běžný český slovosled, který autor využívá ve chvílích největšího zaujetí pro látku kázání.

V obecné rovině je možno považovat čtveřici analyzovaných textů za typické příklady dobové literární produkce. Ani jeden z textů se významně neliší od soudobé normy popisované v mluvnicích, jsou-li pominuty kvantitativně nevýznamné chyby způsobené patrně autorskou či tiskařskou nedůsledností. V textech sice není možné nalézt speciálnější morfologické prvky (optativy, subjunktivy, transgresivy futura či plusquamperfekta, ...) zmiňované v gramatických spisech, leč ve všech ostatních aspektech se texty s normou mluvnic shodují.

Na základě této analýzy je možné učinit závěr, že barokní verba první čtvrtiny 18. století v žádném případě nezaostávají za humanistickým stavem a přes občasné především fonetické a lexikální nedůslednosti věrně odrážejí postupný vývoj českých sloves.

Literatura

Primární prameny:

HAMMERSCHMID, Jan Florián. *Krátký vejtah Slávy svato-svatého královského a vejhradního kostela vyšehradského svatých apoštolův Petra a Pavla Léta 1700. 1. Augusti. [=1.srpna] Obšírně od authora níž položeného a podepsaného na světlo v latinském jazyku vydané nyní pro posvěcení téhož chrámu Páně Léta 1700. 5. Septembris [=5. září] pro potěšení českého jazyku milovníkův v českým jazyku summovně a krátce představený na světlo vydaný a velebné kapitole vyšehradské obětovaný a dedicirovaný... Vytištěno v Praze u svatého Norberta v arcí-biskupském Seminarium u Wolfganga Wickharta Léta 1700. Číslo knihopisu K02881. Pracováno s kopií tisku z SVK Plzeň, sign. 9 116 708.*

HENDL, Colmann. *DEN spolu-nedělní a sváteční neb kázání o Slavnosti pobožného bratrstva pod titulem svatých čtrnácte pomocníkův velikých u Boha orodovníkův. V klášteře svaté Panny Kateřiny na Novém Městě Pražském řádu poustevnického svatého Otce Augustýna tu neděli jenž jest předjmenovaného bratrstva den titulární po svatém Cyryáku držené. Vytištěné u Jana Václava Helma královského Starého Města Pražského Impressora Léta Páně 1709. Číslo knihopisu K02936. Pracováno s kopií tisku z SVK Plzeň, sign. N 158.115 přív. 27.*

SVOBODA, Jan N. F. *PRINCEPS PACIS, To jest: Kníže Pokoje / Učením svým anjelským velkau pomoc církvi katolické přinášející/ dle Urbana toho jména IV. papeže. Svätý TOMÁŠ Aqvínský / učitel anjelský. V Chrámě Páně V. V. P. P. svatého řádu kazatelského u svatého Jiljí / v Starým Městě Pražským představený. Dne 7. měsíce března / Léta Páně 1715. Od Františka Jana Nepomuckého Svobody / faráře čachrovského / ... Vytištěno v král: Starým Městě Pražském / u Jana Václava Helma. [1715?] Číslo knihopisu K15831. Pracováno s kopií tisku z SVK Plzeň, sign. 2 G 668 přív.*

KRATOCHVILE, Adam. *Nový koráb Noěmový který u prostřed bouřky kacířské se vznášel; staro-katolické věrné a slavné královské krajní město Plzenské v chrámu Páně svatého Bartoloměje v týmž královském městě s všelikou uctivostí představené Na den vejročné slavnosti Nového svátku téhož slavného zvítězení; Od kněze P. Adama Kratochwile Řádu kazatelského kazatele generalního v klášteře svaté Panny Markéty. Léta Páně 1718. Dne 8. Máje. V Starém Městě Pražském vytiskl Jan Václav Helm. Číslo knihopisu K04407. Pracováno s kopií tisku z SVK Plzeň, sign. 1 F 269.*

Sekundární prameny:

BENEŠOVSKÝ, Matouš. *Grammatica Bohemica: Knížka slov českých vyložených*. Vyd. 1. Ed. Ondřej KOUPIL Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 2003, 135 s. ISBN 80-867-9106-8.

HAMMERSCHMID, Jan Florián. *V Praze blaze / Kdo má peníze. Urozeným / a statečným pánům vládykám Jeho Mil. Cís. pánu purgmistru / a radě královského Starého Města Pražského / pánům patronům při renovací, neb obnovení Léta Páně 1715. dne 20. měsíce máje slavného magistratu Starého hlav. Města Pražského ... Vytištěno v Praze v velké Karlové kolleji u Jiřího Labouna 1715. Číslo knihopisu K02878. Kopie tisku z SVK Plzeň, sign. 2 G 668 přív.*

KONSTANC, Jiří. *Lima linguae Bohemicae. To jest: Brus jazyka českého. Neb spis o poopravení a naostření řeči české. Vydaný k libosti milovníkův čistoty a dokonalosti češtiny i k užitku a nevyhnutelné potřebě impresorův a písařův českých. Od ctihodného kněze Jiřího Konstancia z Továryšstva Ježíšova. S povolením vrchnosti vytištěný v Praze v impresii akademické 1667. Číslo knihopisu K04307. Kopie tisku, Zlatá Koruna, odd. speciálních fondů, sign. SE.Id3.*

OPTÁT, Beneš, GZEL, Petr a PHILOMATES, Václav. *Gramatika česká v dvojí stránce. Ortografia předkem, kteráž učí českú řeč právě a vlastně psáti i čísti. Ta se i lejkóm hodí. Etymologia potom, kteráž učí českú řeč právě a vlastně mluvíti i z latíny vykládati. Ta samým latiníkom přísluší* [online]. Náměšť nad Oslavou, 1533. Číslo knihopisu K06637. KNM v Praze, Praha, sign. 26 E 18. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006 [cit. 2012-04-17]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>

ROSA, Wenceslaus Johannis, *Czech Grammar (ČeCHOŘEČNOST, 1672)*. Přeložili Gavin BETTS a Jiří MARVAN. Praha: Porta, 1991.

Použitá literatura:

ALEXOVÁ, Jarmila. Počátecký rodák Tomáš Jan Pešina z Čechorodu a jeho místo ve vývoji pobělohorské češtiny. *Vlastivědný sborník Pelhřimovska*. 1999, č. 10, 106–112.

BIČOVSKÝ, Jan. *Vademecum starými indoevropskými jazyky*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2009. ISBN 978-80-7308-287-1.

- CUŘÍN, František. *Vývoj spisovné češtiny*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- ČECHOVÁ, Marie. *Čeština, řeč a jazyk*. 2., přepracované vyd. Praha: ISV, 2000, 407 s. ISBN 80-858-6657-9.
- DAVID, Milan. Oslavné kázání na město Plzeň z 8. května 1718. *Kultura, historie a současnost Plzně: Referáty přednesené na konferenci k 700. výročí založení Plzně v sekci literární a jazykové, Plzeň 3.–4. května 1995*. 1996, s. 33–43.
- FORST, Vladimír. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. 2, H–L. Vyd. 1. Praha: Academia, 1993. ISBN 80-200-0345-2.
- JANEČKOVÁ, Marie. *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. 2., rozš. vyd. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1994. ISBN 80-7040-096-X.
- JANEČKOVÁ, Marie et al. *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. 1. vyd. Praha: ARSCI, 2010. ISBN 978-80-7420-008-3 (brož.).
- KOUPIL, Ondřej. *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1364-2.
- PALACKÝ, František a TOMEK, Václav Vladivoj. *Dějiny české v stručném přehledu: Do roku 1526 napsal František Palacký, pokračováním do roku 1848 dopsal V.V. Tomek*. Praha: Nákladem A. Hynka, 1898.
- PORÁK, Jaroslav. *Humanistická čeština: hláskosloví a pravopis*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 1983. Acta Universitatis Carolinae.: Philologica, Monographia, 75/1979.
- ŠENKOVÁ, Silva. *Latinsko-český; česko-latinský slovník*. 2. opravené. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1999. ISBN 80-7182-087-3.
- ŠTAIF, Jiří. *Dějiny lidstva: České dějiny: Od nástupu Habsburků do roku 1847*. 1. české vydání. Praha: Albatros, 2000. Tematická encyklopedie Larousse. ISBN 80-00-00887-4.
- SLÁDEK, Miloš. *Svět je podvodný verbíř*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005. ISBN 80-7203-709-9.
- VINTR, Josef. Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické*. 1998, č. 121, s. 341–346.

Internetové zdroje:

CHLUMSKÝ, Jan. *Světcí k nám hovoří...* [online]. 2009 [cit. 2012-04-17]. Dostupné z: <http://catholica.cz/?a=1>

Internetová jazyková příručka [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2008 [cit. 2012-04-17]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

NEJEDLÝ, Petr et al. *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010 [cit. 2012-04-17]. Dostupné z: <https://madla.ujc.cas.cz>

Vokabulář webový [online]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006 [cit. 2012-04-17]. Dostupné z: <http://vokabular.ujc.cas.cz>